

Norway grants

Studiul privind incidența și cauzele abandonului școlar în rândul minorilor și tinerilor care execută o măsură educativă, cu accent pe persoanele de etnie romă și alte grupuri vulnerabile

Working together for a **green**, **competitive** and **inclusive** Europe

Proiect CHILD - Children's Inclusion by Learning and Developing („Reintegrarea socială a minorilor prin învățare și dezvoltare personală”), implementat în parteneriat de către Administrația Națională a Penitenciarelor, Centrul Educativ Târgu Ocna și Orașul Târgu Ocna

Operator de program

MINISTERUL JUSTIȚIEI

Promotor de proiect

Partener de proiect

Proiectul beneficiază de un grant în valoare de 1,494,117 € oferit de Norvegia prin Granturile Norvegiene în cadrul Programului Justiție. Proiectul are ca obiectiv facilitarea reintegrării sociale a minorilor și tinerilor prin îmbunătățirea educației și a asistenței specifice acordate în cadrul Centrului Educațional Târgu Ocna.

Autori:

Lucia Octavia Petrescu

Compartimentul Persoane Vulnerabile, Direcția Reintegrare Socială

Iulia Andreea Anițaș

Serviciul Educație, Direcția Reintegrare Socială

Responsabili administrare instrumente și culegere date:

Nicoleta Triandafil

Aron Vlăduț Cazacu

Centrul Educativ Târgu Ocna

Liliana Mânzu

Crina Calenciuc

Centrul Educativ Buziaș

Corina Fominov

Iulian Moșescu

Centrul de Detenție Brăila Tichilești

Doru Mihai Marinescu

Mihai Georgescu

Centrul de Detenție Craiova

București, 2022

Direcția Reintegrare Socială
Administrația Națională a Penitenciarelor

CUPRINS

I. DEFINIREA PROBLEMEI	4
I.1 Educația	4
I.2. Delincvența	5
I.3. Riscuri educaționale în rândul minorilor și tinerilor delincvenți	8
II. IPOTEZA	10
III. OBIECTIVE	10
IV. EȘANTIONUL	10
V. METODOLOGIA DE CERCETARE	12
VI. REZULTATELE	13
VII. CONCLUZII. PERSPECTIVE DE VALORIFICARE A DATELOR	26
VII.1 Concluzii	26
VII.2. Perspective de valorificare a datelor	29
VIII. BIBLIOGRAFIE	31

Studiul privind incidența și cauzele abandonului școlar în rândul minorilor și tinerilor care execută o măsură educativă, cu accent pe persoanele de etnie romă și alte grupuri vulnerabile

I. DEFINIREA PROBLEMEI

I.1 Educația

În acord cu obiectivele în materie de educație ale Uniunii Europene¹, investirea în educație este esențială pentru îmbunătățirea productivității muncii, a dezvoltării profesionale și, în cele din urmă, a creșterii economice în Uniunea Europeană (UE). **Educația are și alte efecte pozitive, cum ar fi un nivel ameliorat al cetățeniei active, o rată redusă a infracționalității și o stare medie de sănătate mai bună.** Mai mult, nivelul educațional al unei persoane are un impact direct atât asupra capacității sale de inserție profesională, cât și asupra calității locului de muncă obținut.

Pe de altă parte, părăsirea timpurie a școlii este legată de șomaj, excluziune socială, sărăcie și sănătate precară. Este în interesul societății, în ansamblul său, să se asigure că un procent cât mai mare din populație finalizează ciclul obligatoriu de educație și formare. În consecință, cadrul strategic pentru cooperarea europeană în educație și formare și-a stabilit un obiectiv de a reduce ponderea celor care părăsesc timpuriu educația și formarea (ELET) la sub 9% până în 2030.

Din păcate, în România, cele mai recente informații statistice indică o situație îngrijorătoare privind nivelul de educație al populației, rata **abandonului școlar** înregistrând una dintre cele mai mari valori din Europa. Astfel, potrivit Raportului Eurostat (ediția 2022), în anul 2021, raportat la numărul persoanelor din țara noastră cu vârsta cuprinsă între 18 și 24 de ani, cca. 15% nu terminaseră mai mult de clasa a VIII-a².

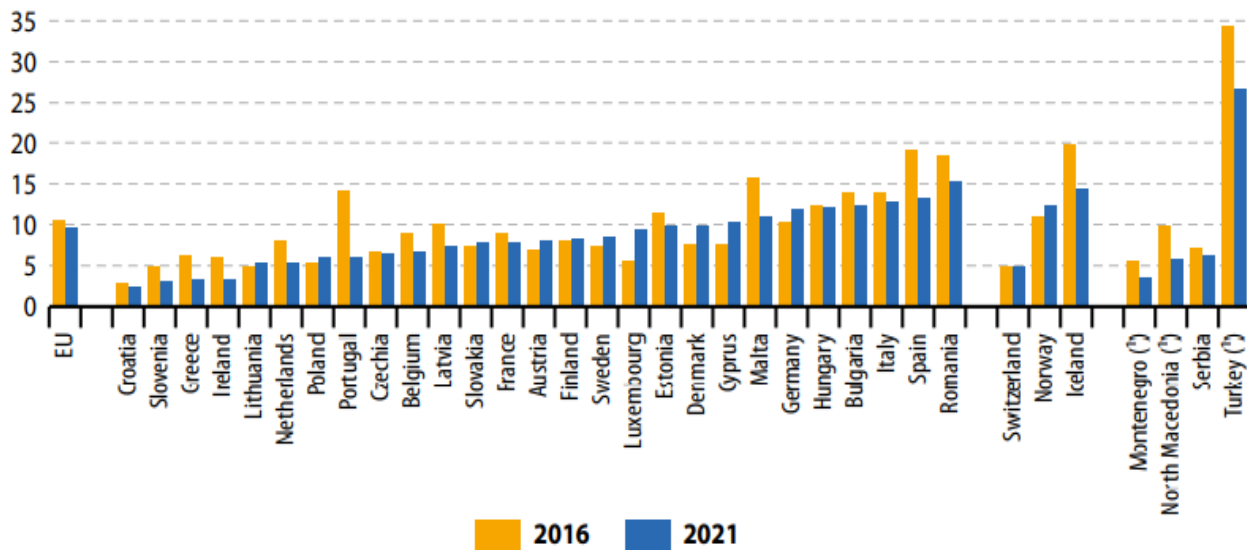

Fig. 1. Rata abandonului școlar timpuriu, în funcție de țară, anii 2016 și 2021 (% din populația cu vârsta cuprinsă între 18 și 24 de ani)

¹ Raportul special nr. 16/2016 - *Obiectivele în materie de educație ale Uniunii Europene programele operaționale sunt aliniate la aceste obiective, însă există deficiențe în ceea ce privește măsurarea performanței* (Curtea de Conturi Europeană).

² *Dezvoltarea durabilă în Uniunea Europeană*. Raport de monitorizare privind progresul în atingerea obiectivelor de dezvoltare durabilă în contextul UE. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/14665254/KS-09-22-019-EN-N.pdf/2edccd6a-c90d-e2ed-ccda-7e3419c7c271?t=1654253664613>. (2022).

În ceea ce privește situația **analfabetismului funcțional**, în toate Statele Membre UE s-a înregistrat un important regres. Datele centralizate în plan european au relevat că, la nivelul anului 2018, mai mult de unul din cinci elevi de 15 ani au demonstrat abilități insuficiente în una sau mai multe dintre competențele educaționale elementare. Rezultatele testelor din acel an au arătat că 22,3% dintre elevi aveau rezultate slabe la științe, urmați de 22,5% la citit și 22,9% la matematică. În România, rata analfabetismului funcțional la această grupă de vârstă era de aproape două ori mai mare comparativ cu media europeană, ajungând la 40,8%.

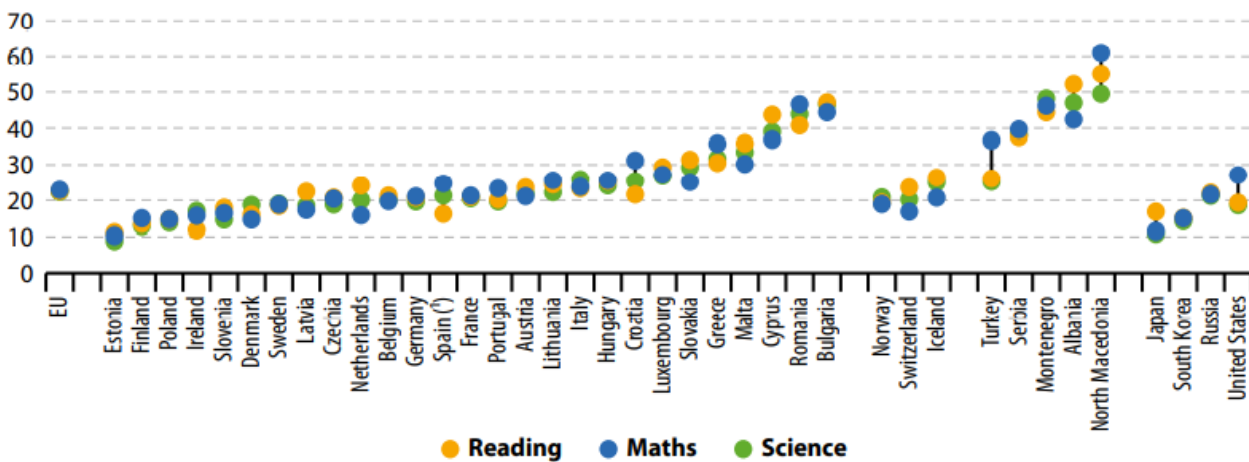

Fig. 2. Situația copiilor de 15 ani cu rezultate scăzute în lectură, matematică sau științe, în funcție de țară, 2018 (% dintre elevii de 15 ani)

I.2. Delincvența

În ceea ce privește dinamica **efectivului de persoane custodiate la nivelul sistemului penitenciar** menționăm că, după o scădere a acestuia, în perioada 2012 - 2018, determinată, în măsură semnificativă, de reforma legislativă și aplicarea prevederilor noului Cod Penal, în ultimii ani a fost reluat trend-ul ascendent. Astfel, începând cu anul 2019, numărul deținuților a crescut constant, de la 20.578 (2019), la 21.753 (2020) și până la 22.989 (2021) ajungând, în prezent, la 23.372 (iulie 2022).

Fig. 3. Evoluția efectivelor. Rata populației penitenciare (la 100.000 locuitori)³

³ [Romania | World Prison Brief \(prisonstudies.org\)](https://www.prisonstudies.org/).

Participarea persoanelor private de libertate la activitatea de instruire școlară este influențată, în mod direct, de dinamica accentuată a efectivelor. Astfel, la începutul anului școlar 2021-2022 figurau înscrise în procesul instructiv educativ 2.005 persoane private de libertate, dintre care 375 minori și tineri. Pe parcursul anului școlar au mai fost incluse și alte persoane, numărul celor înscriși ajungând la 2.246. Dintre persoanele înscrise la activitatea de instruire școlară, 1.779 erau prezente la nivelul unităților de deținere, la încheierea anului școlar, **procentul de promovabilitate** (raportat la numărul celor înscriși) fiind de **71.51%**.

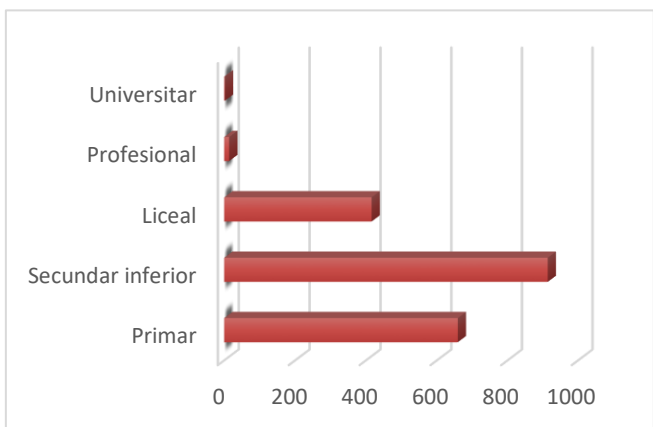

Fig. 5. Persoane private de libertate înscrise la activitatea de instruire școlară, la începutul anului școlar 2021-2022, pe niveluri de învățământ⁷

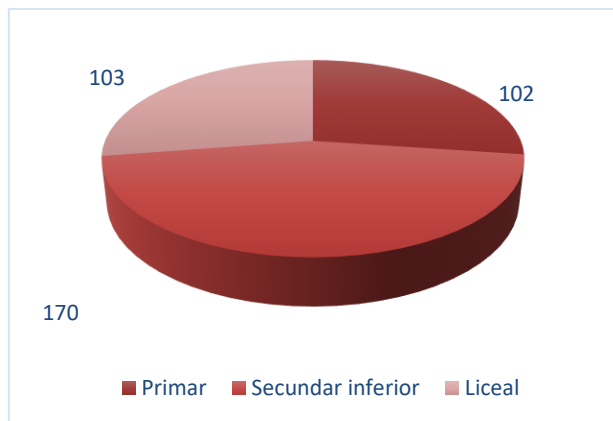

Fig. 6. Minori și tineri înscriși la activitatea de instruire școlară, la începutul anului școlar 2021-2022, pe niveluri de învățământ⁸

În anul școlar 2022-2023, până la data de 18 octombrie a.c., erau înscrise la cursuri de instruire școlară 1.927 persoane private de libertate, dintre care **303 minori și tineri**.

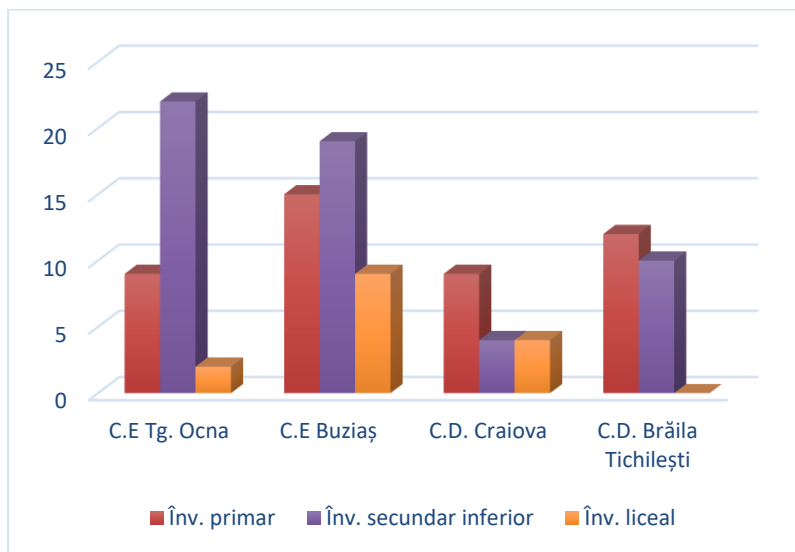

Fig. 7. Participarea persoanelor minore la activitatea de instruire școlară, în anul 2022-2023

⁷ Informații valabile la data curentă - luna octombrie 2022.

⁸ Idem 7.

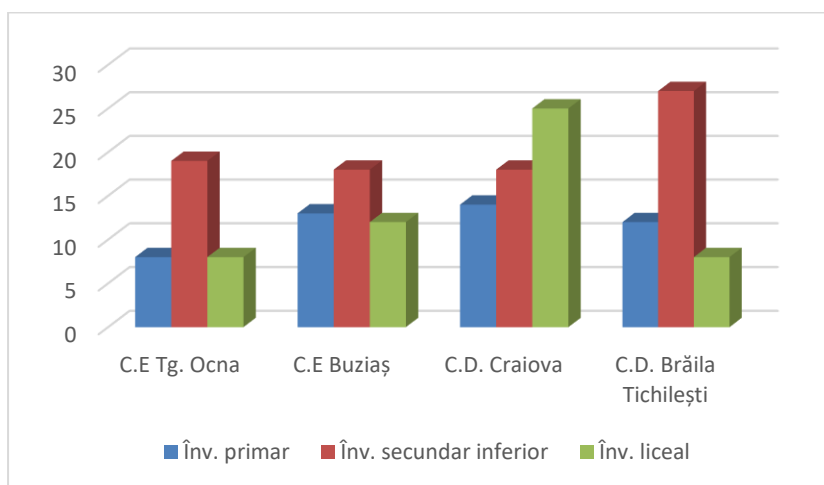

Fig. 8. Participarea persoanelor tinere la activitatea de instruire școlară, în anul 2022-2023

Cu toate că, în ultimul deceniu, dinamica efectivului de persoane deținute în sistemul penitenciar a fost fluctuantă, se observă că ponderea persoanelor înscrise la activitatea de instruire școlară, raportată la efectivul general, s-a conservat în limite relativ constante, de la un an de învățământ la altul, în jurul valorii de 9%. Acest aspect denotă menținerea, de-a lungul timpului, a interesului persoanelor private de libertate față oportunitatea completării nivelului educațional, pe parcursul executării sancțiunilor privative de libertate.

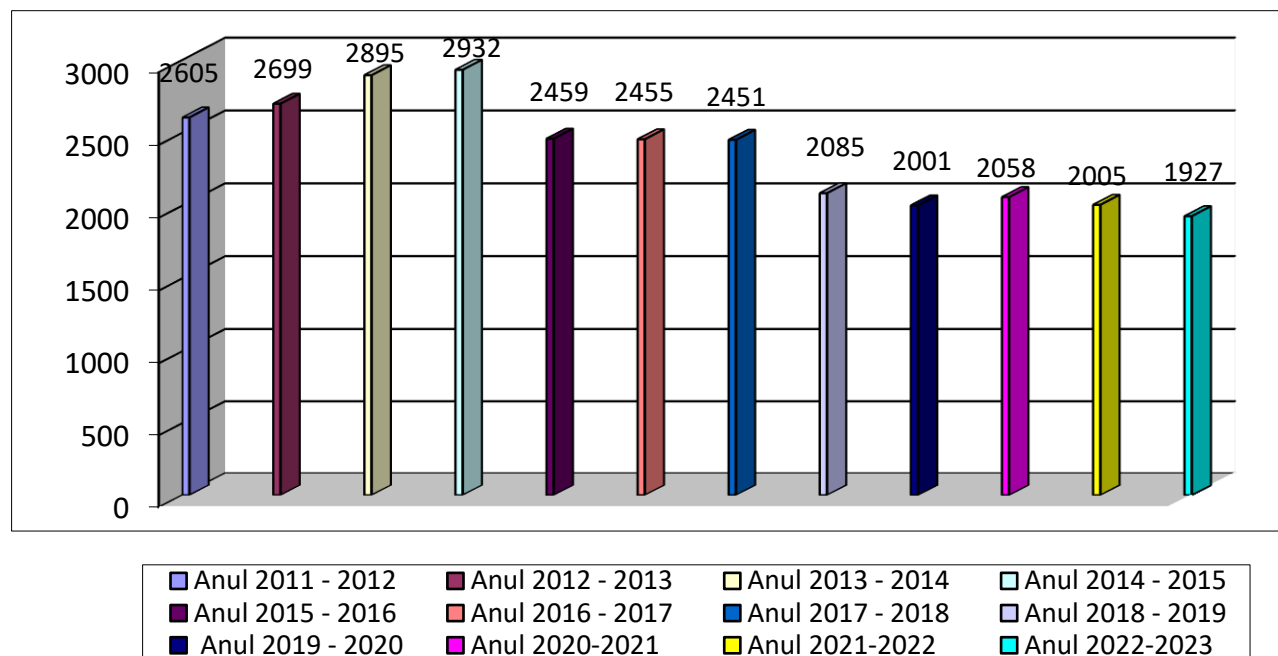

Fig. 9. Situația comparativă a deținuților înscrși la activitatea de instruire școlară

I.3. Riscuri educaționale în rândul minorilor și tinerilor delincvenți

În pofida contextului național educațional și social nefavorabil, menționăm totuși că, **efectivul minorilor și tinerilor sancționați cu măsuri educative privative de libertate a rămas relativ constant**, în ultimii ani, fapt ce confirmă consolidarea bunelor practici, la nivelul instanțelor de judecată, orientate spre sancționarea delincvenților juvenili cu măsuri alternative la privarea de libertate.

În ceea ce privește situația delincvenților juvenili, concluziile studiilor de specialitate au indicat dezvoltarea comportamentului infracțional la conjuncția mai multor factori de risc, după cum urmează:

- riscuri fiziologice: probleme de sănătate, părinți bolnavi, consumatori de alcool;
- riscuri economice: părinți șomeri, venituri care situează familia la limita de jos a sărăciei, existența mai multor copii;
- riscuri socio-culturale: stimulare intelectuală și culturală săracă, părinți cu un nivel de instrucție și educație precar, violență intrafamilială, absența unor modele comportamentale pozitive, care să valorizeze munca, respectul celorlalți și al normelor sociale, traiul cinstit;
- **riscuri educaționale:** relații conflictuale între părinți, pedepse fizice, relaționare lipsită de implicare afectivă, practici deficitare ale educației parentale, lipsa satisfacției școlare și a încrederii în sine.

În „*Alternative la trimiterea în judecată a minorilor în România. Un sistem fragmentat*”⁹, autorii studiului evocă modelul teoretic construit de către Muller-Fabian, A.10 (modelul integrat al delincvenței juvenile), care arată că 38,3% dintre delincvenții juvenili au absolvit doar școala elementară și, deși numai 8,3% dintre aceștia s-au declarat analfabeți, majoritatea se află într-o situație similară analfabetismului funcțional. În acord cu rezultatele cercetărilor din afara țării noastre, raportul întocmit de Avocatul Poporului, în anul 2014, relevă o situație similară, deoarece jumătate dintre copiii cercetați penal nu au frecventat școala înainte de încarcerare sau au absolvit numai nivelul primar. În plus, raportul arată că, după ce au fost plasați în arest preventiv, 30% dintre tineri nu și-au mai continuat educația.

Referitor la **vulnerabilitățile relaționate etniei**, menționăm că romii reprezintă cea mai numeroasă minoritate etnică din Uniunea Europeană (UE) – inclusiv România – și se numără printre cele mai sărace populații, confruntându-se cu excluderea socială, accesul inegal la locurile de muncă, la educație, locuințe și servicii medicale.

Educația joacă un rol deosebit în combaterea unor privațiuni multiple care se suprapun și se agravează reciproc. Astfel, rezultatele unui sondaj cu privire la situația romilor din 11 state membre ale UE, Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene¹¹ (2014), indică faptul că romii se confruntă cu patru probleme majore și interconectate în ceea ce privește educația:

- un nivel redus de participare la învățământul preșcolar;
- un risc mare de segregare în școli, agravat de prejudecăți și discriminare;
- rate mari de abandon școlar înainte de absolvirea învățământului secundar;
- rate scăzute de alfabetizare.

În România, s-a constatat că în cadrul sistemului de învățământ există o combinație de factori instituționali și structurali care generează rate mari de abandon și de nefrecventare a școlii în rândul romilor. Printre aceștia se numără: infrastructura precară și lipsa dotărilor, distanța geografică până la școli și lipsa transportului public, probleme generale care afectează în mod disproporționat zonele rurale marginase în care locuiesc mulți romi. Pe lângă cauzele instituționale, caracteristicile individuale, precum limba și problemele de comunicare, nivelul redus de încredere în școli, căsătoria timpurie și nașterea unui copil sau necesitatea de a contribui la venitul gospodăriei reprezintă obstacole care îi împiedică pe copiii romi să meargă la școală.

Totodată, rezultatele sondajului arată că probabilitatea ca romii să frecventeze învățământul general obligatoriu este mai mică decât în rândul persoanelor de alte etnii incluse în sondaj și că rezultatele școlare ale romilor sunt considerabil mai proaste. Datele arată, de asemenea, că alfabetizarea și absolvirea învățământului secundar rămân problematice pentru mulți romi.

⁹ Durnescu I., Popa, C. (2018). *Alternative la trimiterea în judecată a minorilor în România. Un sistem fragmentat*.

¹⁰ Müller-Fabian, A. (2016). Juvenile Delinquency: Is Society to Blame? Conference paper. Conference: ERD 2016 - Education, Reflection, Development, Fourth Edition.

¹¹ *Educația: situația romilor în 11 state membre ale UE. Sondaj cu privire la romi – Date pe scurt*. (2014). Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, 2016.

http://publications.europa.eu/resource/ellar/5db33bbf-e951-11e8-b690-01aa75ed71a1.0005.03/DOC_1

Pentru adolescenții delincvenți, ținând cont de particularitățile lor de vârstă, prioritatea intervențiilor, în acord cu cadrul legal de reglementare, constă în activitatea de instruire școlară. În acest sens, întreprinderea unui studiu în rândul minorilor și tinerilor care execută o măsură educativă, pentru stabilirea incidenței abandonului școlar, permite formarea unei imagini obiective asupra acestui fenomen. Dincolo de beneficiile unei diagnoze actualizate de sistem, rezultatele studiului permit stabilirea coordonatelor de intervenție recuperativă, pentru compensarea factorilor de risc și îmbunătățirea accesului la educație, respectiv a performanțelor școlare, pentru grupul țintă.

II. IPOTEZA

Ipoteza principală:

Contextul familial conflictual, neglijarea parentală, proveniența din medii sociale dezavantajate, cu acces limitat la servicii, problemele de sănătate mintală și dependența de substanțe, contribuie la părăsirea timpurie a școlii.

Ipoteze secundare:

Abandonul școlar favorizează manifestarea comportamentului infracțional în rândul minorilor și tinerilor.

Interacțiunea adolescenților cu sistemul de justiție conduce la abandon școlar.

III. OBIECTIVE

- Cunoașterea incidenței abandonului școlar în rândul persoanelor sancționate cu măsuri educative privative de libertate;
- Inventarierea principalilor factori de risc care contribuie la manifestarea comportamentului infracțional;
- Stabilirea corelațiilor statistice semnificative între abandonul școlar și alți factori individuali și sociali;
- Analizarea relației biunivoce: abandon școlar - infracționalitate;
- Sintetizarea concluziilor și stabilirea coordonatelor de intervenție recuperativă pentru îmbunătățirea accesului la educație, respectiv a performanțelor școlare, pentru grupul țintă, prin elaborarea unui program de educație remedială adresat persoanelor internate de etnie romă, precum și altor minori și tineri vulnerabili.

IV. EȘANTIONUL

Eșantionul supus cercetării a cuprins 125 persoane private de libertate, cu vârste între 15 și 21 ani, internate în centrele educative Buziaș și Târgu Ocna, respectiv a centrelor de detenție Brăila-Tichilești și Craiova, reprezentând cca. **22% din totalul minorilor și tinerilor** custodiați în sistemul penitenciar.

1. Efectivul total la nivelul centrelor¹² – 568 persoane, dintre care **93% bărbați și 7% femei**: 354 persoane internate în centre de detenție (314 bărbați și 40 femei), 214 persoane internate în centre educative (207 bărbați și 7 femei).

2. Vârsta persoanelor internate în centre: **41% minori** (237, vârsta 14-18 ani), **44% tineri** (254, vârsta 18-21 ani), **15% adulți** (77, vârsta peste 21 ani).

¹² Notă privind situația pe luna aprilie 2022 a dinamicii și structurii efectivelor de persoane private de libertate. (2022). Pagina web: <https://anp.gov.ro>.

3. Durata internării: sub 1 an: 73 (13%), **1-2 ani: 153 (27%), 2-5 ani: 204 (36%),** 5-10 ani: 75 (13%), 10-15 ani: 57 (10%), peste 15 ani: 6 (1%).

4. Situația penală: **fără antecedente penale - 68%** (387), cu antecedente penale - 32% (181).

Implicarea persoanelor internate în studiu s-a realizat cu respectarea prevederilor legale referitoare la prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor informații. În acest sens, toate persoanele participante la studiu și-au exprimat consimțământul pentru prelucrarea datelor cu caracter personal.

Distribuirea subiecților pentru care au fost colectate date cantitative

Unitatea	TOTAL	Sub 1 an		1 - 5 ani		5 - 10 ani		Peste 10 ani	
		FAP	AP	FAP	AP	FAP	AP	FAP	AP
CD Brăila-Tichilești	25	8	2	7	5	2	-	-	1
CD Craiova	25	1	-	12	8	4	-	-	-
CE Buziaș	25	-	-	22	3	-	-	-	-
CE Tg. Ocna	25	1	-	16	8	-	-	-	-
TOTAL	100	10	2	57	24	6	-	-	1

Unitatea	TOTAL	Apartenență etnică FAP			Apartenență etnică AP		
		Rromi	Român	Altă etnie	Rromi	Român	Altă etnie
CD Brăila-Tichilești	25	3	14	-	2	6	-
CD Craiova	25	11	5	1	5	3	-
CE Buziaș	25	10	12	-	1	2	-
CE Tg. Ocna	25	10	4	3	5	3	-
TOTAL	100	34	35	4	13	14	-

La nivelul sistemului penitenciar, la data de 09 septembrie a.c., existau 784 persoane care și-au declarat naționalitatea romă, cu ocazia depunerii în locul de deținere, dintre care 25 erau minori și tineri internați în centrele educative și de detenție. Astfel, procentual, raportat la efectivul total de persoane private de libertate (23.278), **ponderea romilor reprezintă cca. 3%**. Raportat la efectivul minorilor și tinerilor din centrele educative și de detenție (547), **ponderea persoanelor de etnie romă este de aproximativ 5%**.

În ceea ce privește tipul infracțiunilor săvârșite de minori și tineri, cel mai des întâlnite sunt **infracțiunile contra patrimoniului (51,55%) și cele contra persoanei (24,40%)**. De asemenea, o pondere semnificativă o au și **infracțiunile care privesc viața sexuală (17,43%)**. Distribuția principalelor infracțiuni săvârșite de minori și tineri se regăsește în Fig. 10, ponderea cea mai mare fiind reprezentată de săvârșirea infracțiunilor de tâlhărie și tâlhărie calificată (33%), iar dintre infracțiunile care privesc viața sexuală (20%) infracțiunea de viol este cel mai frecvent întâlnită.

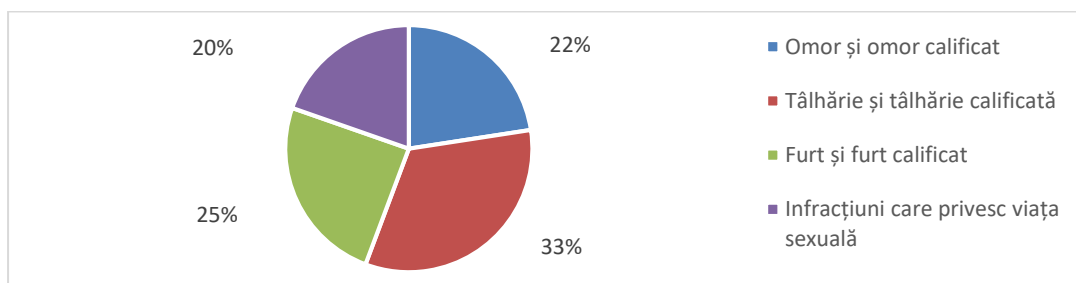

Fig. 10. Ponderea infracțiunilor săvârșite de minori și tineri

V. METODOLOGIA DE CERCETARE

Metode/tehnici de cercetare utilizate:

- Chestionarul
- Interviu semistrukturat
- Analiza documentelor
- Analiza informațiilor consemnate în format electronic
- Analiza statistică a datelor

Culegerea informațiilor necesare studiului s-a realizat în trei etape:

1. **Completarea Chestionarului** (Anexa 1), pe baza informațiilor rezultate în urma aplicării Instrumentului standard de evaluare a activităților desfășurate de persoanele internate în locurile de deținere din subordinea Administrației Naționale a Penitenciarelor, conform prevederilor Deciziei directorului general ANP nr. 642/2016 (componenta de evaluare inițială).

Administrarea Chestionarelor a fost asigurată de către doi educatori/centru, desemnați să facă parte din grupul de lucru responsabil cu implementarea Activității 3.5. Elaborarea unui studiu privind incidența și cauzele abandonului școlar în rândul minorilor și tinerilor care execută o măsură educativă, cu accent pe persoanele de etnie romă și alte grupuri vulnerabile din cadrul proiectului.

Datele din fiecare Chestionar au fost introduse în format online, într-un Formular Google.

Chestionarul a inclus 17 itemi, organizați în 7 secțiuni, circumscrise celor trei domenii: educație, asistență socială și asistență psihologică. Cotarea răspunsurilor subiecților s-a realizat prin atribuirea valorii 1 (în cazul prezenței) sau valoare nulă (absența comportamentului/particularității/condiției respective).

Organizarea secțiunilor este ilustrată în tabelul de mai jos:

Domeniul		
Secțiunea I. Educație	Secțiunea a II-a. Asistență socială	Secțiunea a III-a. Asistență psihologică
INSTRUIREA ȘCOLARĂ, VOCAȚIONALĂ ȘI INTEGRAREA PROFESIONALĂ <ul style="list-style-type: none"> - Tipul și nivelul studiilor - Probleme de școlarizare - Dificultăți în procesul de instruire școlară - Dificultăți de integrare profesională 	CONDIȚIILE DE VIAȚĂ <ul style="list-style-type: none"> - Forma de locuire - Condiții de locuit SITUAȚIA FINANCIARĂ <ul style="list-style-type: none"> - Situația financiară/veniturile familiei - Modalități de cheltuire a veniturilor RELAȚIILE INTRAFAMILIALE <ul style="list-style-type: none"> - Tipul familiei de origine - Modalitatea de exercitare a funcțiilor parentale în familia de origine - Relațiile în familia de origine - Climat familial de risc STILUL DE VIAȚĂ ȘI ANTURAJUL <ul style="list-style-type: none"> - Caracteristici ale sistemului de relații sociale - Comportamente disfuncționale în relațiile sociale 	CONSUMUL/DEPENDENȚA DE SUBSTANȚE <ul style="list-style-type: none"> - Dependența de substanțe psihoactive ASPECTE PRIVIND SĂNĂTATEA FIZICĂ ȘI MENTALĂ <ul style="list-style-type: none"> - Aspecte privind sănătatea fizică - Aspecte privind sănătatea psihică

2. **Desfășurarea interviurilor**, pe baza unui *Ghid de interviu* (Anexa 2). Răspunsurile minorilor și a tinerilor participanți la interviu au fost consemnate de către specialiști, în format scris (descriptiv).

3. Centralizarea informațiilor și **analiza cantitativă și calitativă** a datelor.

4. **Analiza și prelucrarea statistică** a datelor a fost realizată utilizând **Programul JMP16** (*Statistical Discovery Software*).

După clasificarea și sistematizarea categorială a informațiilor, acestea au fost transpuse în formă figurativă. Analiza datelor s-a realizat etapizat, urmărindu-se ierarhizarea scorurilor obținute de către respondenți și evidențierea probabilității apariției comportamentelor asociate abandonului școlar, în raport cu factorii personali și sociali inventariați.

Rezultatele studiului sintetizează, pe de o parte, circumstanțele psiho-socio-educative care definesc situația adolescenților sancționați cu măsuri educative privative de libertate, având ca referențial abandonul școlar iar, pe de altă parte, au fost incluse confesiuni ale minorilor și tinerilor intervievați, pentru a exemplifica incidența și consecințele factorilor de risc, în plan individual.

Astfel, în cadrul studiului, sunt prezentate corespunzător celor trei domenii: educație, asistență socială și asistență psihologică (abordate integrativ) date statistice relevante, interpretarea acestora fiind completată prin analize punctuale de caz - citate ilustrative pentru modalitățile concrete prin care un anumit factor de risc s-a manifestat în viața minorilor și tinerilor participanți la studiu.

VI. REZULTATELE

Datele statistice de la nivelul Administrației Naționale a Penitenciarelor susțin concluziile studiilor de specialitate, astfel: 12% dintre persoanele sancționate cu măsuri educative privative de libertate sunt analfabete, 24% au absolvit una dintre clasele învățământului primar, 47% - nivelul gimnazial și 17% - nivelul liceal¹³ (informații valabile la depunerea în sistemul penitenciar).

În cadrul eșantionului supus evaluării, se reflectă datele valabile la nivel de sistem, distribuția minorilor și tinerilor, în funcție de nivelul de școlarizare indicând faptul că **12% dintre adolescenți au declarat, la depunerea în centru, că nu au urmat nicio clasă, în timp ce 69% au finalizat mai puțin de opt clase.**

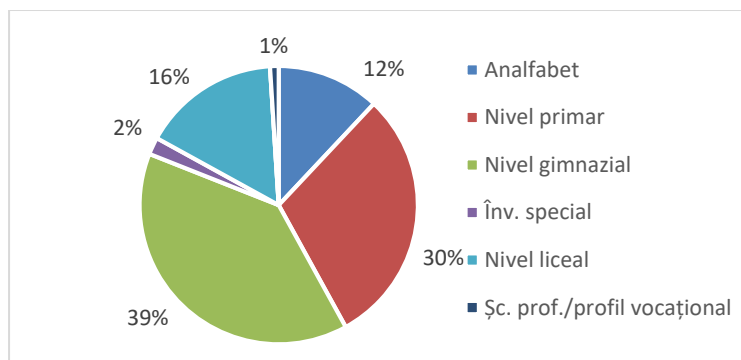

Fig. 11. Distribuția minorilor și tinerilor, în funcție de nivelul de școlarizare

Abandonul școlar este prezent, așadar, la mai mult de jumătate dintre persoanele internate participante la studiu, procentul inventariind numărul persoanelor care au fost incluse în procesul de instruire școlară, pe parcursul vieții, dar care au abandonat studiile înainte de finalizarea învățământului general obligatoriu.

Motivele invocate cel mai adesea, pentru renunțarea la studii, constau în: dezinteresul față de școală (atât personal, cât și al familiei), influența anturajului, dificultățile de învățare și integrare în colectiv, comportamentul școlar neadecvat.

¹³ Date valabile pentru luna septembrie 2022, sursa: *Aplicația informatică de evidență a persoanelor private de libertate PMSWeb.*

„Am absolvit 4 clase... Nu mi-a plăcut foarte mult școala din cauza anturajului. Lor nu le plăcea școala. Sportul îmi plăcea cel mai mult dintre discipline, am avut probleme la școală și cu colegii, dar și cu profesorii deoarece eram violent.” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

„M-am mutat o perioadă la tatăl meu și nu m-au mai dat la școală.” (M.G.I., 18 ani, 3 clase, CE Buziaș)

„Voiam să am mai mult timp liber, simțeam că școala nu mă ajută cu nimic.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

„Înainte să fiu închis... refuzam să mă duc la școală.” (G.M.C., 17 ani, 3 clase, CD Brăila-Tichilești)

„În libertate am absolvit 2 clase, dar nu am documentele prin care să dovedesc asta. Am fost la școală... Nu mi-a plăcut foarte mult la școală. Toate materiile mi se păreau grele. Nu am mai fost la școală deoarece îmi plăcea mai mult să îmi petrec timpul cu prietenii.” (D.C., 17 ani, analfabet, CD Brăila-Tichilești)

„[Care a fost motivul pentru care nu ai mai mers la școală?] Anturajul.” (F.A., 17 ani, 8 clase, CE Târgu Ocna)

„Părinții mei nu considerau că școala mea este foarte importantă.” C.P.I., 20 ani, 2 clase, CD Craiova)

„Mi-a plăcut școala. Nu am avut probleme deosebite, se mai râdea de mine pentru că eram mai urâtică și plinuță (...)” (I.C., 16 ani, 9 clase, CE Buziaș)

Studiile privind abandonul școlar indică faptul că elevii care manifestă un comportament agresiv/antisocial crescut în primii ani de școală au șanse mai mari de a renunța la cursuri mai târziu. Un aspect relevant în acest sens este gradul în care copiii se implică în activități extracurriculare, care influențează pozitiv părăsirea timpurie a școlii. Având în vedere că particularitățile individuale sunt cele care ajută persoana să se integreze și să se simtă confortabil în mediul școlar, riscul de abandon scade. Participarea la școală (în anumite domenii specifice) este un alt element important – elevii tind să aibă rezultate mai bune la școală prin participare. Pot fi identificate mai multe niveluri de participare, cel de bază fiind respectarea regulilor școlii și ale clasei (a sosi la timp, a nu vorbi în timpul orelor de predare, de a respecta profesorii etc.).

Aceste aspecte sunt confirmate de rezultatele obținute în cadrul studiului. Astfel, dintre minorii și tinerii evaluați, foarte mulți s-au confruntat cu probleme comportamentale și atitudinale în procesul de școlarizare. De remarcat este procentul celor cu **media scăzută la purtare (27%)** sau care au fost **exmatriculați (8%)** – importanți indicatori ai tulburărilor de conduită și, implicit, a riscului criminogen. Absențele, corigențele și repetenția – precursori ai abandonului școlar – au fost înregistrate, de asemenea, în mare măsură (Fig. 12).

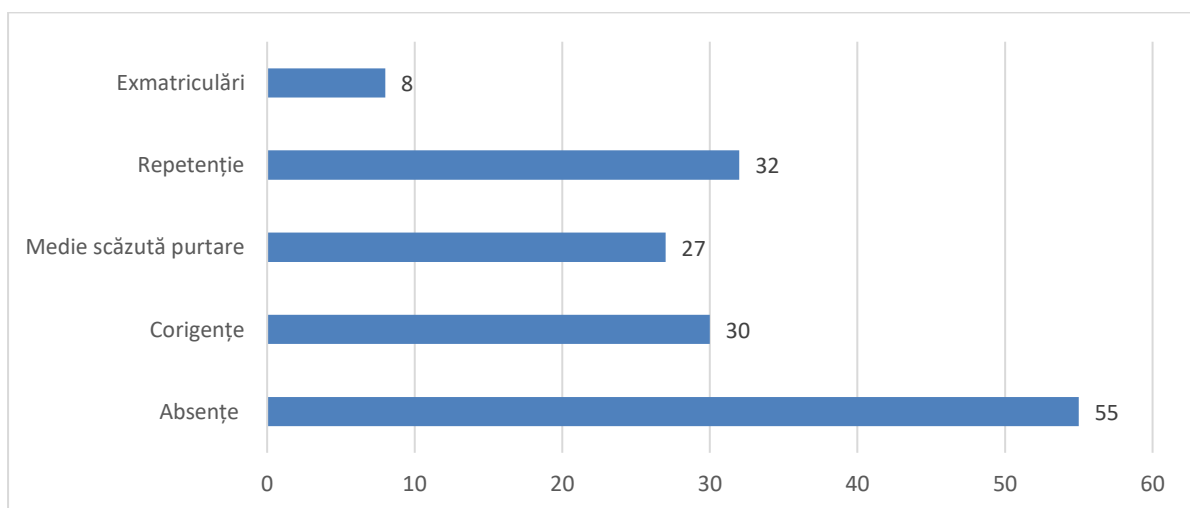

Fig. 12. Probleme de școlarizare

„Am avut probleme disciplinare la școală, m-am bătut cu un coleg, l-am împins în tablă și am spart tabla în două.” (C.F., 20 ani, 8 clase, CD Craiova)

„[Ai avut probleme disciplinare la școală?] Da, că m-am certat cu băieții de acolo pentru o fată și nu am mai fost că am știut ce mă așteaptă, să mă bată mai mulți și nu prea mi-a plăcut școala. Dar în general nu prea am avut pentru că nu mă duceam. Țin minte că am luat un 4 la matematică că nu am știut niște exerciții. M-am bătut la școală o singură dată, dar m-am ferit mult în rest.” (M.I.A., 18 ani, 6 clase, CE Buziaș)

„[Ai avut probleme disciplinare la școală?] Am mai avut, pentru că mă băteam cu unii colegi de la alte clase.” (F.A., 17 ani, 8 clase, CE Târgu Ocna)

„Uneori mă băteam cu colegii și aveam foarte multe absențe nemotivate. Am avut și media scăzută la purtare. Așa eram eu, nu-mi plăcea să fiu ascultător.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

Dintre problemele de școlarizare inventariate în cadrul studiului, cei mai importanți **predictori ai abandonului școlar sunt corigențele și repetenția**, așa cum rezultă din Fig. 13.

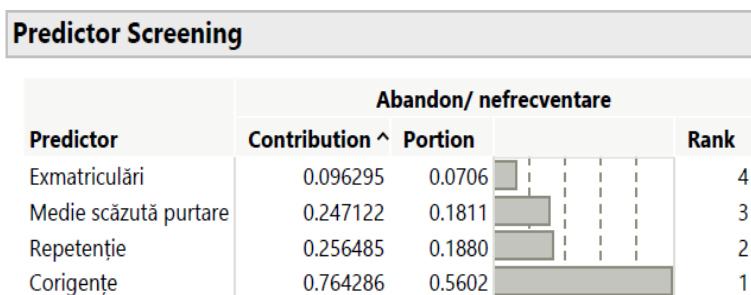

Fig. 13. Dificultăți în procesul de instruire școlară

Performanța școlară redusă corelează cu **prezența dificultăților asociate procesului de învățământ**. 36% dintre minori și tineri se confruntă cu dificultăți de scris/citit/socotit, acest procent fiind determinat și de faptul că, deși o parte dintre aceștia au urmat o formă de învățământ anterior internării în centru, nu au reușit să-și formeze competențele de bază de comunicare în limba română și matematică. Totodată, **28% dintre persoanele evaluate au dificultăți de învățare**, la care se adaugă dezinteresul față de școală și aderența scăzută la mediul educațional.

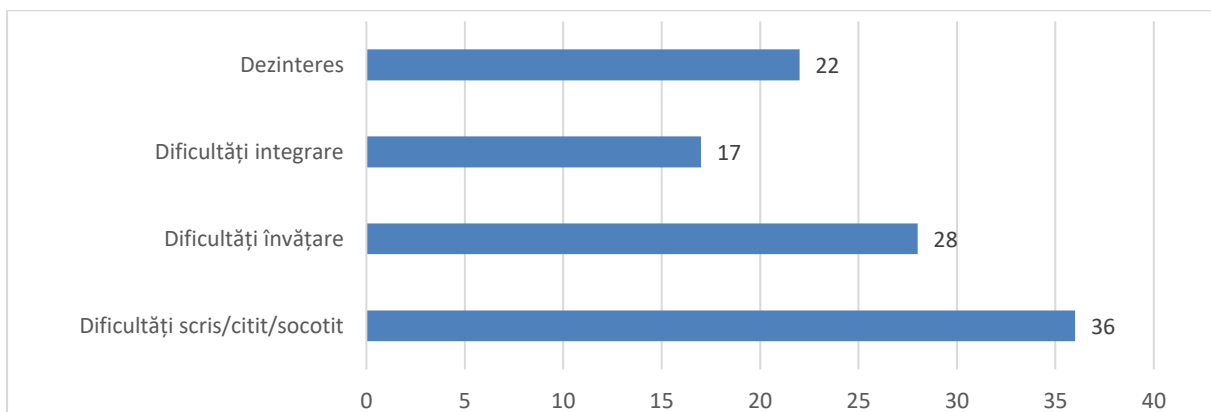

Fig. 14. Dificultăți în procesul de instruire școlară

„Clasele I-V le-am absolvit în libertate, la școala... În libertate nici nu știu cum am trecut clasa, pentru că nu știam să scriu și să citesc.” (C.F., 20 ani, 8 clase, CD Craiova)

„[Cum a fost la școală?] A fost bine, mi-a plăcut distracția, să aștept să se termine ora și să ies cu băieții și cu fetele. Mă duceam în fiecare zi doar la prima oră ca să fiu prezent în ziua aia și după voiam să plec. Nu mi-a plăcut să învăț...” (M.I.A., 18 ani, 6 clase, CE Buziaș)

„Chiuleam foarte mult de la ore, cu prietenii.” (B.A., 21 ani, 4 clase, CE Târgu Ocna)

„Din păcate, nu am acordat prea multă importanță educației. Dar și dacă m-aș libera acum, probabil la fel aș face.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

Nefinalizarea ciclului școlar determină restrângerea accesului la activități de calificare profesională (dobândirea unei meserii, pe căi formale), aspect confirmat de procentul de peste 80% al tinerilor care nu dețin competențe într-o meserie.

În plan individual, adolescenții resimt ca obstacole în calea dobândirii și menținerii unui loc de muncă: lipsa de experiență, vârsta, însă conștientizează, în mare măsură, și importanța școlii pentru a-și putea câștiga traiul în mod cinstit.

„În libertate am muncit ca salahor în construcții, iar în detenție lucrez la deservire (...) E greu să găsești un loc de muncă foarte bine plătit pentru că citesc foarte greu și nu am multă școală.” (C.P.I., 20 ani, 2 clase, CD Craiova)

„Nu mă pricep la multe lucruri, doar muncă necalificată care e prost plătită. E foarte greu să muncești mult pe bani puțini.” (I.D., 20 ani, 6 clase, CD Craiova)

„Vârsta este un obstacol pentru a găsi un loc de muncă. Fiind minor este greu să găsești un loc de muncă stabil. Lipsa calificării profesionale este un alt obstacol.” (I.C., 16 ani, 9 clase, CE Buziaș)

„Cel mai greu în găsirea unui loc de muncă mi se pare să câștig încrederea angajatorului în contextul în care nu am studiile complete.” (V.A.G., 16 ani, 2 clase, CD Brăila-Tichilești)

Referitor la mediul de proveniență, cercetările sugerează faptul că delincvența juvenilă este mai frecventă în cartierele sărace. Deși nicio zonă nu este scutită de activități delictive, se crede că acestea se întâmplă mai mult în zonele în care copiii simt că trebuie să comită acte delictuale pentru a prospera¹⁴. Furtul și, în general, infracțiunile împotriva patrimoniului, pot constitui rezultatul necesității.

Dintre adolescenții evaluați, aproximativ 85% locuiau cu familia înainte de arestare, având, în majoritatea cazurilor, un domiciliu stabil și condiții adecvate de locuit (72%). În pofida procentului crescut, este de menționat faptul că, de cele mai multe ori, copiii nu s-au aflat în grija părinților, ci a altor membrii din familia extinsă (în majoritatea cazurilor bunici, unchi, frați).

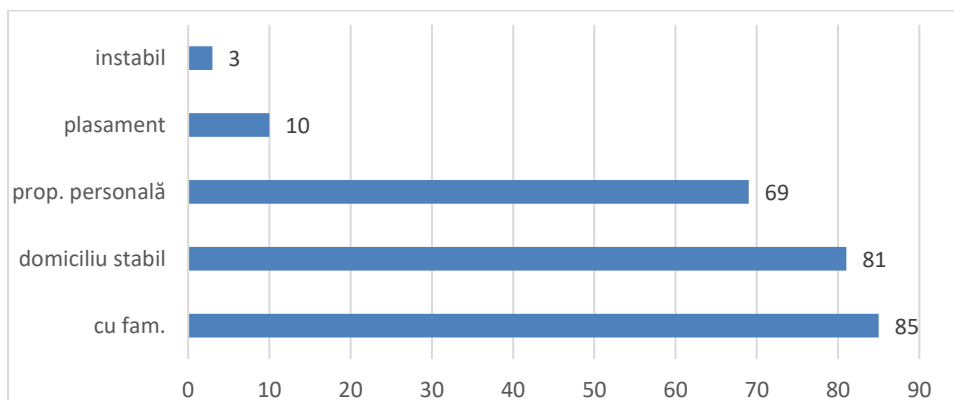

Fig. 15. Forma de locuire

¹⁴ Factors Contributing to Juvenile Delinquency. (2018).

<https://baysingerlaw.com/2018/03/factors-contributing-juvenile-delinquency>

„Am stat o perioadă lungă de timp la unchiul meu și la bunică.” (G.F., 19 ani, analfabet, CE Târgu Ocna)
 „Nu locuiesc cu familia, ci cu prietena mea...” (F.A., 17 ani, 8 clase, CE Târgu Ocna)
 „Am locuit cu tatăl vitreg, cu mama și cu fratele meu. În momentul de față sunt certat cu părinții din cauza faptelor mele, am făcut scandal când am fost ultima dată acasă.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)
 „Înainte să fiu arestat locuiam cu sora mea cea mare. În total suntem șase frați, eu sunt cel mai mic.”
 C.P.I., 20 ani, 2 clase, CD Craiova)

Totodată, este semnificativ procentul celor care au menționat **amplasarea locuinței într-o zonă cu infrafracționalitate crescută** – mai mult de un sfert din eșantion (26%).

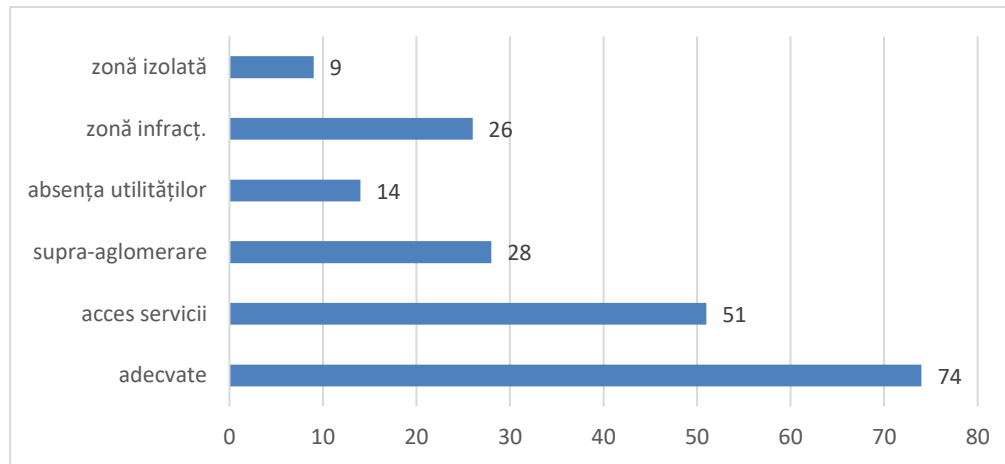

Fig. 16. Condițiile de locuit

În contextul condițiilor obiective de trai, are o importanță deosebită faptul că mai puțin de jumătate dintre respondenți (49%) au acces la servicii (medicale, educative, de informare). În acest sens, prelucrarea statistică a datelor a indicat o **corelație puternică între prezența abandonului școlar (inclusiv absenteismul) și accesul limitat la servicii**, precum și probabilitatea crescută ca nefrecventarea școlii să apară atunci când adolescenții locuiesc în **condiții de supraaglomerare** (Fig. 16).

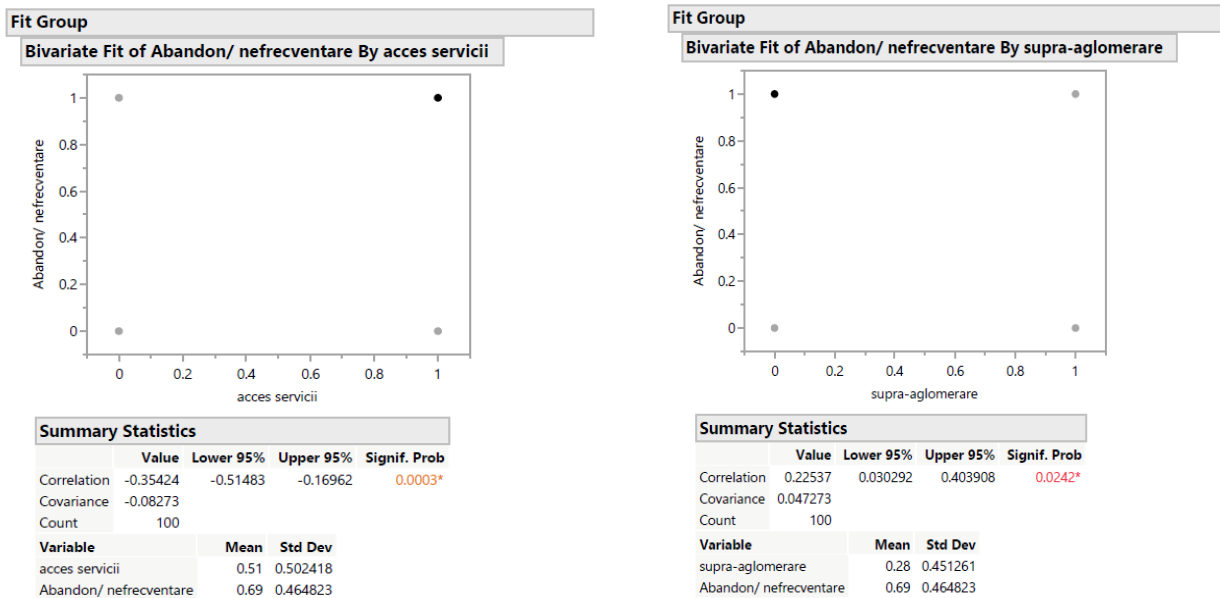

Fig. 17. Probabilitatea apariției abandonului școlar ținând cont de condițiile de locuit

„Casa în care locuiesc eu după ce mă liberez are două camere și o să locuiesc împreună cu sora mea, soțul ei și trei fetițe, în aceeași curte mai locuiește și bunica mea, ea are trei camere mari și bucătărie. Nu avem baie, iar toaleta este în exterior.” (G.C.F., 20 ani, 8 clase, CD Craiova)

„Condițiile erau destul de proaste, banii ne ajungeau cu greu, dar nu pot să zic că nu mă simțeam în siguranță pentru că eu eram cel care făcea probleme. Odată am venit acasă drogat și ai mei nu au vrut să îmi deschidă ușa, așa că am spart-o și am fugit. A doua zi mi-am dat seama ce prostie am făcut, mai ales că locuința era închiriată și îmi era frică că o să ne dea afară proprietarul.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

„Locuiam într-o casă cu trei camere, cu electricitate, iar apa o aduceam de la fântână că nu aveam baie.” (S.N.M., 20 ani, 2 clase, CE Buziaș)

„Locuiam la casă la sat. Casa are trei camere de dormit și o bucătărie cu condiții decente de locuit. În casă mai locuiau 2 surori din cele 3 ale mele, dintre care una are grad de handicap. Casa are condiții decente de locuit, însă școala e mai departe de casa aceasta fiind la marginea satului. Sunt doar magazine în apropiere.” (R.R., 17 ani, 8 clase, CD Brăila-Tichilești)

În ceea ce privește sursa de trai, majoritatea minorilor și tinerilor au afirmat că familia nu are un venit constant, ci trăiește din **venituri cu caracter ocazional** (48%). La aceștia se adaugă numărul celor care se întrețin din ajutoarele sociale acordate de instituțiile statului (28%). Însurarea celor două procente relevă precaritatea pecuniară a mediilor de proveniență a delincvenților juvenili.

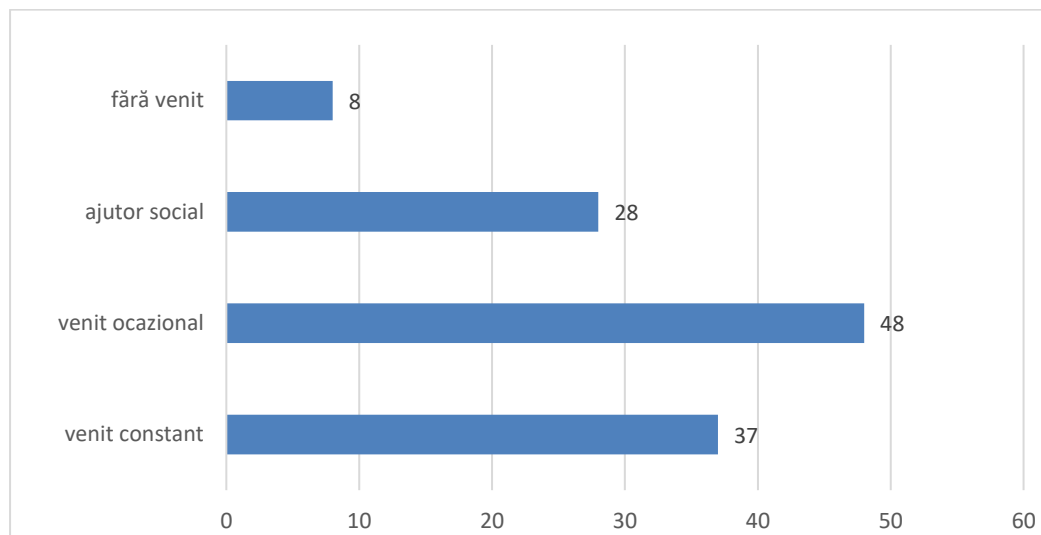

Fig. 18. Situația financiară

Este cunoscut faptul că atât consumul de alcool, dar mai ales consumul de droguri afectează capacitatea de concentrare, capacitatea decizională, influențează comportamentul, prin accentuarea impulsurilor ce stimulează reacții inadecvate (violență fizică/psihică, abuz). În rândul minorilor și tinerilor aceste efecte sunt mult mai puternice, ținând cont de faptul că perioada adolescenței este una dintre cele mai vulnerabile din punct de vedere emoțional, ceea ce determină, pe de o parte, incapacitatea acestora de a-și gestiona emoțiile iar, pe de altă parte, dorința de afirmare/validare în cadrul grupurilor din care fac parte (prietenii/colegii/familie).

În pofida veniturilor insuficiente, în numeroase situații, acestea erau cheltuite în familie pentru întreținerea comportamentelor adictive, în special pentru **consumul de alcool (36%), achiziția de produse scumpe (32%), consumul de droguri (29%) și jocuri de noroc (25%)**.

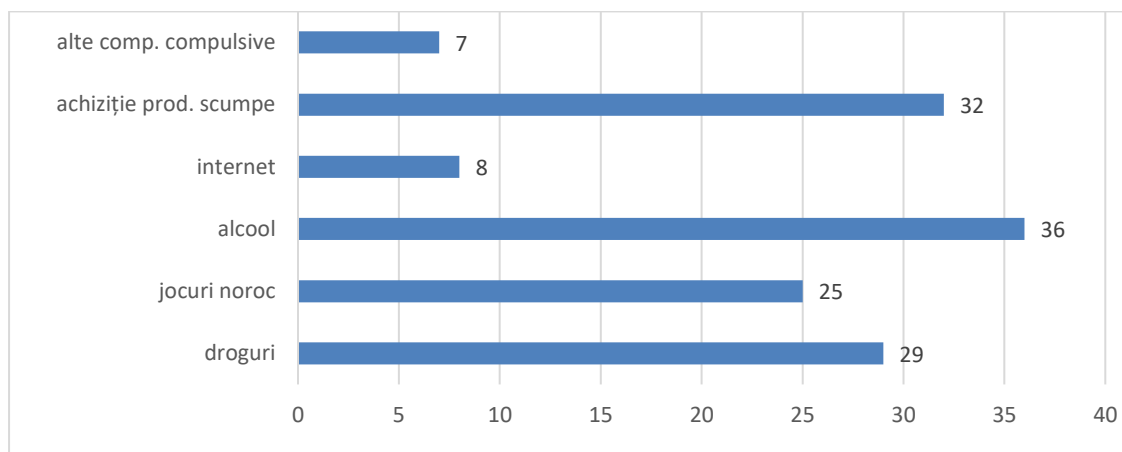

Fig. 19. Modalități de cheltuire a veniturilor în familie

„[Pe ce obișnuiai să cheltuiești cei mai mulți bani?] Cei mai mulți bani îi cheltuiam pe jocuri de noroc, țigări și haine.” (C.F., 20 ani, 8 clase, CD Craiova)

„Eu personal cheltuiam cei mai mulți bani pe droguri.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

„Eu cheltuiam cei mai mulți bani pe băutură, droguri, jocuri de noroc, dar și pe femei ușoare.” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

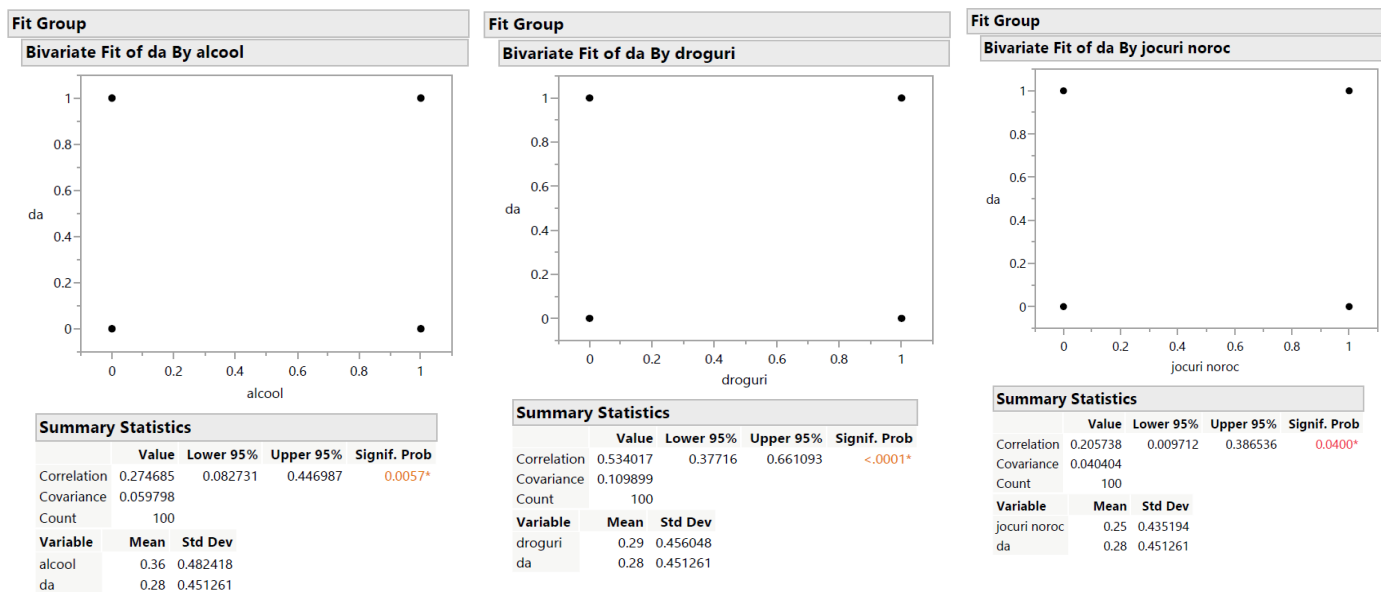

Fig. 20. Probabilitatea apariției dependenței de substanțe la adolescenți, raportată la cheltuirea veniturilor

Având în vedere că fenomenul consumului de droguri/alcool cunoaște o deosebită amploare în rândul minorilor și tinerilor, este foarte important modelul promovat în familie în ceea ce privește gestionarea veniturilor, acesta fiind preluat, în mare măsură, de copii. În acest sens, prezența dependenței de substanțe, la persoanele evaluate (28%) corelează semnificativ statistic, cu orientarea veniturilor spre comportamente adictive – consum de droguri, alcool și jocuri de noroc.

„Am antecedente penale, legate de consumul și comercializarea de droguri, dar și legate de practicarea jocurilor de noroc.” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

Familia este recunoscută ca fiind cea mai importantă instituție socială a cărei funcție primară este legată de îngrijirea și dezvoltarea copilului. Părinții, aparținătorii, joacă un rol esențial în bunăstarea minorului. Aceștia oferă identitate, dragoste, îngrijire, asigură protecția copiilor și adolescenților, precum și securitatea și stabilitatea economică. Familiile pot să fie cea mai mare sursă de sprijin pentru copii, dar pot deveni, totodată, și cea mai importantă sursă de inadaptare/disfuncționalitate¹⁵.

Una dintre principalele cauze ale non-compliancei, ale sfidării sau ale agresivității sociale, dacă nu chiar cea mai importantă, identificată în mod repetat în cadrul cercetărilor experimentale, o constituie creșterea și educarea deficitară a copilului. Prin aceasta se înțelege utilizarea unor metode ineficiente, inconsecvente, nediscriminative, prea permissive sau ezitante de management al comportamentului copilului. Deseori, acestea sunt combinate cu exprimarea emoțiilor ostile și, uneori, cu metode disciplinare neobișnuit de dure (abuzive)¹⁶.

În acest context, rezultatele studiului indică faptul că mai puțin de jumătate dintre minorii și tinerii incluși în eșantion provin din familii legal constituite, iar în **38% dintre cazuri au fost semnalate disfuncții în exercitarea rolurilor parentale**. Amintim atitudinea abuzivă (3%), precum și indiferența față de copil și absența supravegherii, obiectivată prin neglijare alimentară, vestimentară, a igienei, medicală, educațională, emoțională (30%), respectiv cea mai gravă formă de neglijare, abandonul (5%).

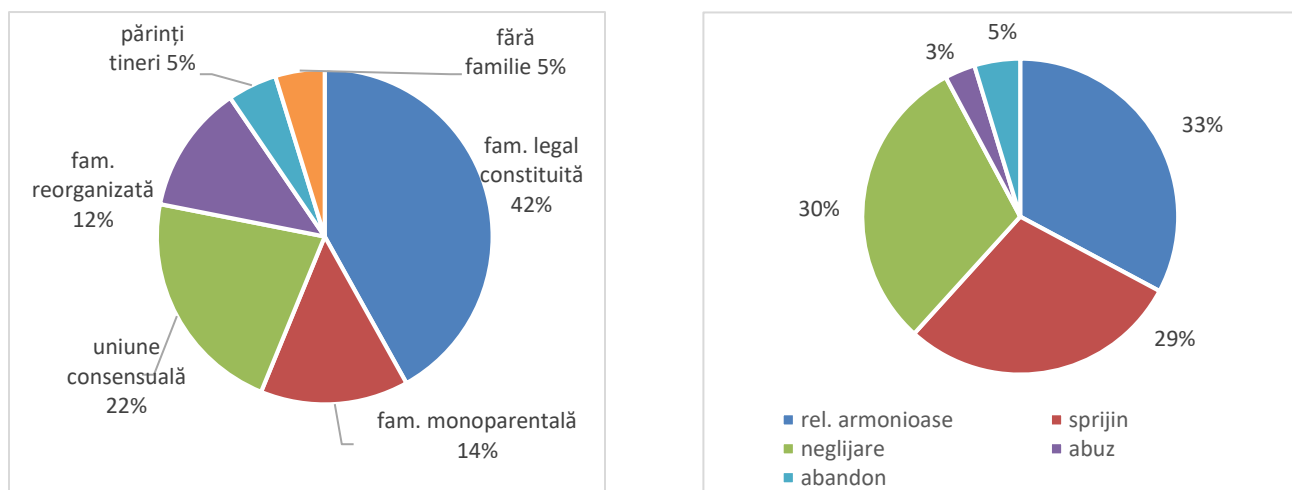

Fig. 21. Tipul familiei de origine și modul de exercitare a funcțiilor parentale

„Locuiam pe străzi, în scara de bloc, mă mai ajutau oamenii, nu locuiesc cu mama din cauza tatălui că ne abuza cu bătaia pe mine și pe mama (...) Erau conflicte, tata bea și ne bătea des, de asta am și plecat de acasă.” (S.N.M., 20 ani, 2 clase, CE Buziaș)

„[Cine te-a crescut?] Părinții până la 12 ani, după 12 ani am stat în centru [de plasament]. [Obișnuiați să vă ajutați între voi în familie?] Nu. [Cum procedau părinții când făceai o prostie?] Mă băteau și mă pedepseau. [Beneficiezi/ai beneficiat de suportul celor din jur?] Nu prea m-a ajutat nimeni.” (B.A., 21 ani, 4 clase, CE Târgu Ocna)

„Până la vârsta de 12 ani am fost crescut de un asistent maternal, apoi preluat de părinții biologici. Înainte de încarcerare am locuit cu mama, tata, sora și frații. Sunt căutat rar, dar m-am obișnuit cu situația. (...) De multe ori plecam de acasă, nu neapărat din cauza certurilor, dar îmi plăcea să umblu cu prietenii. Ai mei nu prea erau interesați de ce făceam eu în timpul liber.” (I.D., 20 ani, 6 clase, CD Craiova)

¹⁵ Family and Parenting Support Policy and Provision in a Global Context. (2015). United Nations Children’s Fund (UNICEF). [01_family_support_layout_web.pdf\(unicef-irc.org\)](http://01_family_support_layout_web.pdf(unicef-irc.org))

¹⁶ Russell A. Barkley (2021). Copii dificili. Editura ASCR: Cluj Napoca.

„[Ai locuit într-o instituție de protecție socială?] Da, până la vârsta de 7 ani am fost internat într-un centru de plasament.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

Anumite caracteristici ale contextului familial determină sau pot contribui la creșterea riscului de apariție a comportamentelor provocatoare și a agresivității la copii, precum și a delincvenței.

Rezultatele obținute în cadrul studiului indică, în acest sens, că în 30% dintre familii se consumă frecvent alcool, în 9% se consumă droguri, 44% manifestând alte tipuri de comportamente adictive. Totodată, în **48% dintre cazurile evaluate, cel puțin un membru al familiei era cunoscut cu antecedente penale.**

„Tata a ajuns la închisoare, frații au plecat de acasă în străinătate, iar eu am rămas cu concubina, copiii și mama care avea un handicap din naștere (...), iar eu nu aveam ce să fac decât să o ajut. Nu am avut ce să fac, a trebuit să renunț la școală.” (N.M., 22 ani, 7 clase, CD Craiova)

„Am ajuns aici deoarece nu am ascultat de părinți și din cauza că am avut modele negative în familie în sensul că fapta am făcut-o cu fratele meu și cu un cumnat.” (G.M.C., 17 ani, 3 clase, CD Brăila-Tichilești)

O relevanță deosebită o are probabilitatea statistică crescută de abandon școlar, în condițiile unui climat familial de risc, **marcat de abuz sau neglijare parentală** (Fig. 22).

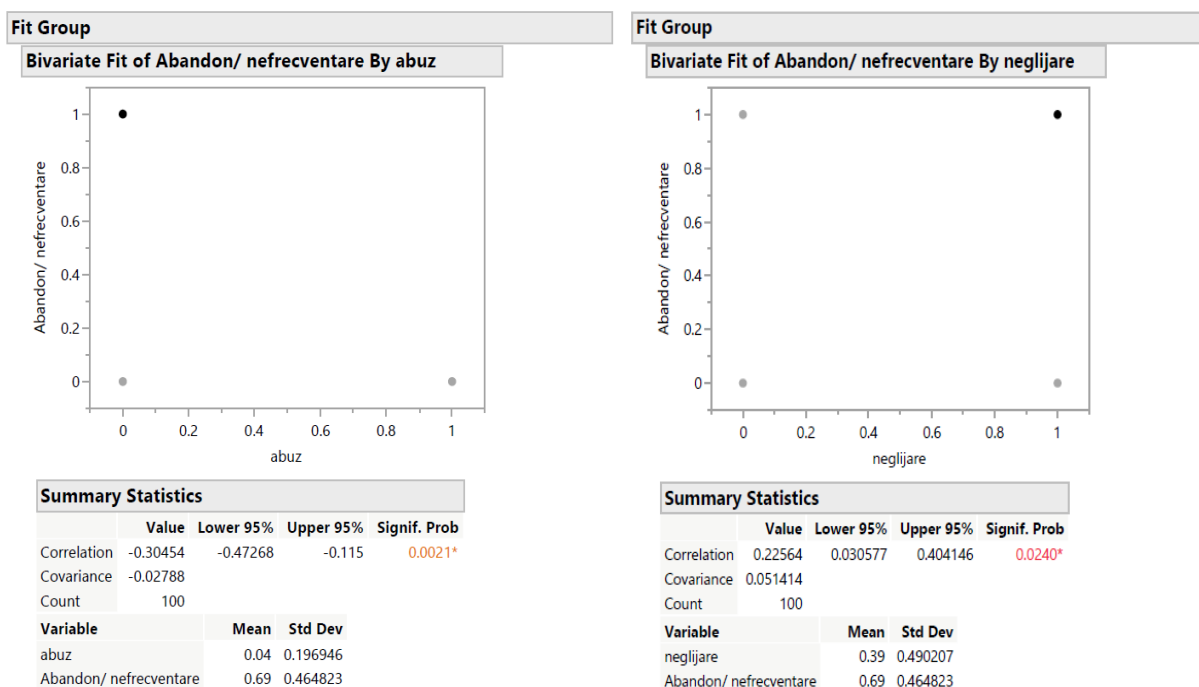

Fig. 22. Probabilitatea abandonului școlar, în condiții de abuz și neglijare

„[Ce fel de probleme existau în familie?] Din cauza consumului de alcool a tatălui meu, părinții mei se certau destul de des. Eu plecam de acasă deoarece nu voiam să fiu de față...” (C.F., 20 ani, 8 clase, CD Craiova)

„Nu au fost conflicte cu unchiul meu. Doar când am stat cu tata, vedeam conflicte cu mama de la băutura, că mama bea. Se certau, ea pleca, până ce a plecat de tot.” (M.I.A., 18 ani, 6 clase, CE Buziaș)

„Tata o mai lovea pe mama, se certau foarte des, cheltuia tot ce avea pe țigări și băutura. Din păcate, problemele nu s-au rezolvat, părinții au divorțat.” (M.G.I., 18 ani, 3 clase, CE Buziaș)

Un important factor de risc constă în **absența îndelungată a unuia sau ambilor părinți** (cel puțin 6 luni), identificat la **36%** dintre adolescenții evaluați.

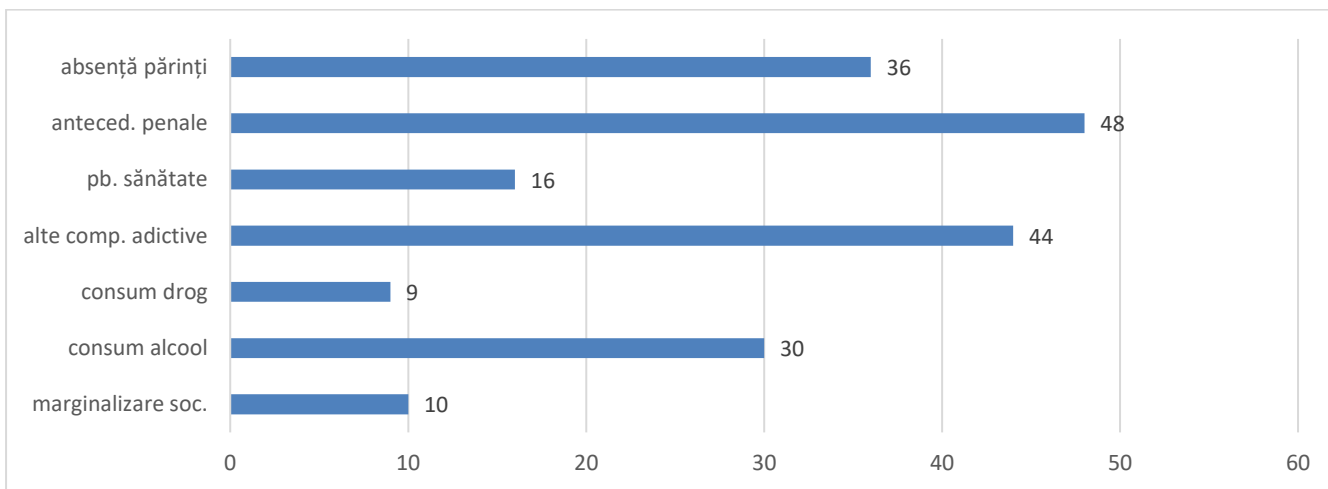

Fig. 23. Prezența factorilor de risc în familia de origine

„[Cine te-a crescut?] Până la vârsta de 12 ani am fost crescut de părinți, atunci ei s-au despărțit, iar mama a plecat în Italia și eu am rămas în grija tatălui. De la 13 până la 16 ani, când am fost arestat, am rămas în grija bunicii din partea mamei, deoarece tatăl meu a plecat în Anglia.” (C.F., 20 ani, 8 clase, CD Craiova)

Marginalizarea socială, înțeleasă ca poziția socială periferică, de izolare a indivizilor sau grupurilor, cu acces limitat la resursele economice, politice, educaționale și comunicaționale ale colectivității, se manifestă prin absența unui minimum de condiții sociale de viață și determină accesul dificil la bunurile și serviciile de natură să permită un nivel de trai satisfăcător, în conformitate cu demnitatea umană.

În relație cu abandonul școlar, rezultatele studiului au indicat o **probabilitate crescută de apariție a acestuia, în condițiile marginalizării sociale** la care este supusă familia adolescenților sancționați cu măsuri educative privative de libertate (pe criterii cum ar fi etnia), în 10% dintre cazuri fiind înregistrate astfel de situații (Fig. 24 și 25).

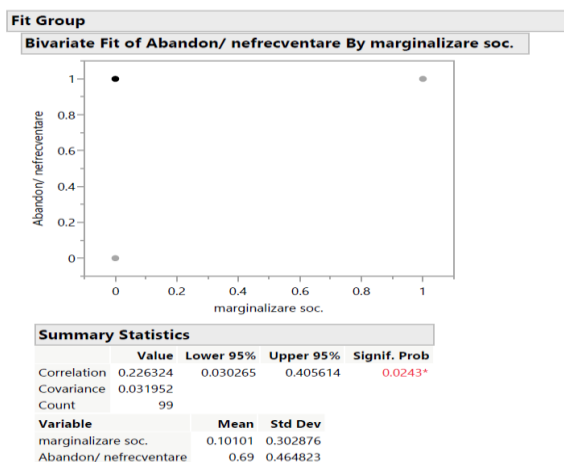

Fig. 24. Probabilitatea abandonului școlar, raportat la marginalizarea socială a familiei

Susceptibilitatea la influența socială din timpul adolescenței este cunoscută ca fiind asociată cu o serie de rezultate negative, rolul colegilor și al părinților în adaptarea pozitivă fiind unul decisiv.

În cazul minorilor și tinerilor evaluați, rezultatele studiului ilustrează, în mod convingător, deficitul sistemului de relații sociale, în **30% dintre situații fiind absent suportul social**, iar 16% dintre adolescenți indicând apartenența la o rețea socială săracă, lipsită de modele pozitive.

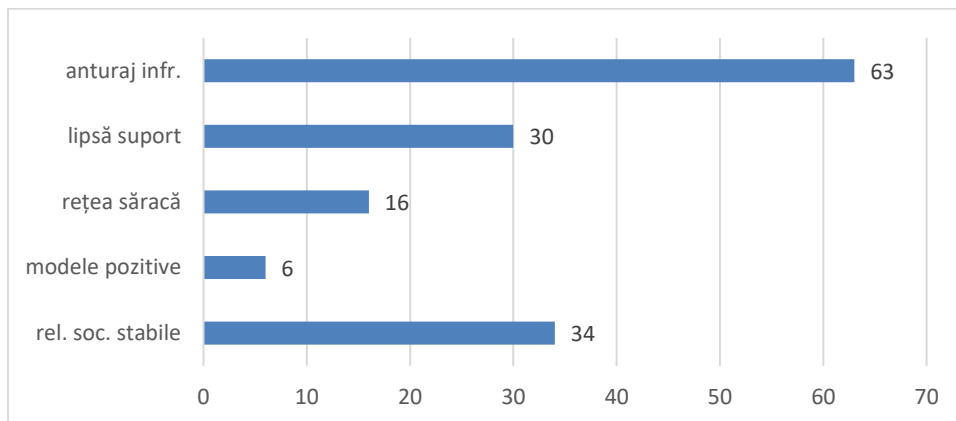

Fig. 25. Caracteristici ale sistemului de relații sociale

„Locuiesc cu familia, acest lucru m-a afectat deoarece am avut modele negative de comportament și mă și foloseau în sensul că atunci când făceam rost de bani din furturi profitau de pe urma mea.... Cel mai mult s-a ocupat bunica mea de mine deoarece mama pleca la muncă în străinătate.” (G.M.C., 17 ani, 3 clase, CD Brăila-Tichilești)

„Nu am niciun model de urmat în familie. Nu admir pe nimeni.” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

„Am locuit și la o altă adresă, tot cu chirie... M-am mutat de acolo pentru că a intrat DIICOT peste noi și ne-a dat proprietarul afară” (F.A., 17 ani, 8 clase, CE Târgu Ocna)

„Am mai locuit în alte părți, dar ne tot mutam din cauza problemelor cu poliția pe care le cream eu.” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

Din perspectiva sistemului de relații sociale, cercetările de specialitate indică o relație consistentă între apartenența individului la un grup infracțional și comportamentul delinvențial. În acest sens, prezintă o relevanță deosebită procentul extrem de crescut al **minorilor și tinerilor evaluați, implicați în anturaje infracționale (63%)**.

Rezultatele corelează, în mare măsură, cu frecvența comportamentelor disfuncționale ale adolescenților, **75% dintre aceștia apreciind că sunt ușor influențabili**, iar 14% recunoscând adoptarea unor comportamente riscante (căutare de senzații tari), adesea pentru a beneficia de recunoaștere în grupul de egali (Fig. 26).

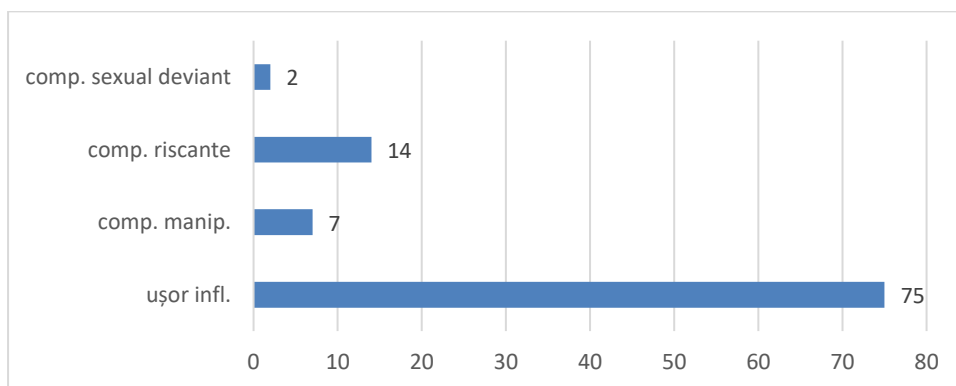

Fig. 26. Comportamente disfuncționale în relațiile sociale

"Cei mai buni prieteni ai mei sunt cei cu care am săvârșit faptele. Sunt cei mai buni pentru că ne-am susținut reciproc de-a lungul timpului. Ei sunt închiși acum la CD Craiova." (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

"Nu mai am prieteni pentru că, la fel ca și mine, nu făceau lucruri prea bune." (M.G.I., 18 ani, 3 clase, CE Buziaș)

"Am început să fumez etnobotanice din cauza anturajului și nu aveam bani (...) Aveam un grup foarte mare de prieteni și cunoștințe, dar majoritatea se drogau. Ne ajutam între noi doar când era vorba de droguri sau bani pentru droguri, în rest nu prea ne ajutam. Mulți dintre ei mai săvârșiseră fapte penale." (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

Printre factorii individuali de risc asociați, în mod frecvent, cu eșecul școlar, se înscrie abuzul de substanțe. Relația dintre consumul de droguri și abandonul școlar este unul dintre subiectele intens studiate în cercetările de specialitate, acestea sugerând că elevii implicați în abuz de droguri sau alcool sunt mai susceptibili de a abandona școala¹⁷. Cu toate acestea, posibilele mecanisme care leagă consumul de substanțe cu abandonul școlar sunt plurivalente, variind de la deficiențe cognitive și neurobiologice, până la dificultăți de învățare și performanță academică scăzută.

Rezultatele obținute în cadrul studiului indică **prezența dependenței de substanțe la aproximativ 28%** dintre adolescenții evaluați.

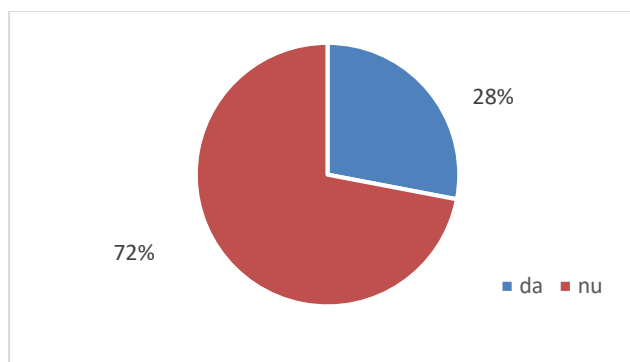

Fig. 27. Dependența de substanțe în rândul minorilor și tinerilor evaluați

Substanțele cel mai frecvent consumate sunt etnobotanicele, anturajul reprezentând contextul favorabil pentru procurare și uz. Din confesiunile adolescenților intervievați, a rezultat că obișnuiau să consume droguri aproape zilnic, infracțiunile fiind săvârșite, adesea, pentru susținerea comportamentelor adictive.

„Am consumat droguri-etnobotanice, aproape zilnic, dar nu am devenit dependent, cu toate că mama considera că am o problemă cu consumul acestor substanțe. Când consumam droguri o făceam în cadrul și cu susținerea grupului de prieteni. Prietenii consumau și ei etnobotanice. În familie se mai consumă droguri, dar nu părinții.” (G.M.C., 17 ani, 3 clase, CD Brăila-Tichilești)

„Am consumat substanțe interzise foarte des, eram dependent când m-a arestat poliția. Consumam zilnic droguri. Toți apropiații consideră că am o problemă cu drogurile. Consumam droguri și singur și în grup. În familie nu se consumă droguri, dar toți prietenii mei consumă droguri.” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

¹⁷ Risk Factors for School Dropout in a Sample of Juvenile Offenders.(2016). [\(PDF\) Risk Factors for School Dropout in a Sample of Juvenile Offenders \(researchgate.net\)](#)

„Da, am consumat etnobotanice zilnic, din cauza lor am ajuns să fur, am devenit dependent.” (M.I.A., 18 ani, 6 clase, CE Buziaș)

„Da, am consumat etnobotanice în fiecare zi. Asta numai la oraș când am plecat de acasă, că la țară nu m-am drogat niciodată.” (S.N.M., 20 ani, 2 clase, CE Buziaș)

„Da, consumam foarte des, aproape zilnic. Cel mai mult consumam etnobotanice și cannabis. Consumam droguri în funcție de câți bani aveam.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

„Am consumat hașiș, cannabis și speed. Nu consumam foarte des, dar dacă ne strângeam mai mulți era frumos să fumăm toți.” (I.D., 20 ani, 6 clase, CD Craiova)

Raportat la incidența problemelor de sănătate mintală în rândul minorilor și tinerilor, rezultatele au indicat **prezența diagnosticului psihiatric, în 9% dintre cazuri**, același procent beneficiind de tratament de suport medicamentos.

Semnificativă este, însă, ponderea (implicită) de **52% a celor care manifestă comportamente agresive**. Agresivitatea poate fi fizică, verbală sau indirectă și este generată, de regulă, pe fondul furiei și/sau ostilității, sau poate fi manifestată în scopul atingerii unui scop dorit. În cazul adolescenților, violența reprezintă, adesea, o consecință a dificultăților de autocontrol al emoțiilor și comportamentelor.

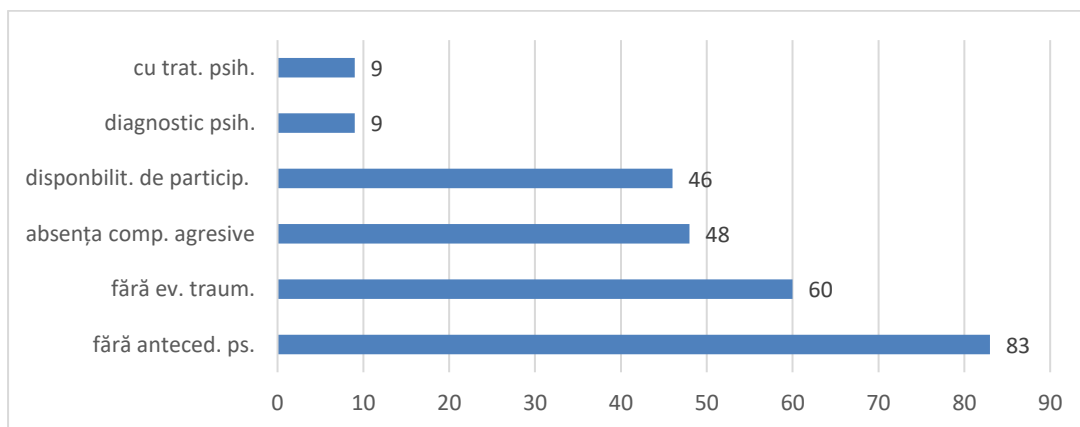

Fig. 28. Aspecte privind sănătatea psihică

„Am o tulburare de personalitate pentru care am urmat și urmez tratament medical. Am fost spitalizat la Spitalul ... pe la vârsta de 13 ani dar și la ... (am fost lovit la cap în urma unei bătăi cu niște băieți).” (E.Ș.O., 16 ani, 5 clase, CD Brăila-Tichilești)

„Cred că am o problemă cu nervii, dar iau tratament. Chiar dacă mă enervez foarte tare, nu acționez, reușesc să mă stăpânesc datorită tratamentului (...) Am avut gânduri de suicid în trecut pentru că mă simțeam singur, abandonat, mai ales după ce consumam droguri.” (C.L., 18 ani, 7 clase, CD Craiova)

Tema sănătății psihice a minorilor și tinerilor este dificil de abordat și investigat, în condițiile în care adolescența constituie o perioadă unică în dezvoltarea umană, marcată de creștere și schimbare. Psihopatologia adolescentului ține cont, în mare măsură, de modurile particulare în care persoana crește și se dezvoltă.

În cazul adolescenților, evaluarea și depistarea problemelor de sănătate mintală necesită o metodologie aparte și urmărește, ca principal obiectiv, identificarea celor mai potrivite modalități de suport și intervenție pentru recuperare, inclusiv din perspectiva creșterii accesului la educație și îmbunătățirea performanțelor școlare. Din perspectivă calitativă, interpretarea rezultatelor obținute în urma interviului minorilor și tinerilor incluși în studiu a indicat preocuparea, la nivel formal, pentru continuarea studiilor și absolvirea ciclului de școlarizare.

În mod frecvent, importanța educației este justificată de anumite beneficii directe, pe termen scurt, cum ar fi posibilitatea obținerii permisului de conducere, dar și îndeplinirea condițiilor necesare pentru ocuparea unui loc de muncă și câștigarea încrederii angajatorilor:

„O consider importantă [educația]. Fără 10 clase nu poți lua permisul de conducere, nu te poți angaja.”
(G.F., 19 ani, analfabet, CE Târgu Ocna)

„Educația și școala ar trebui să fie importante pentru oricine, dar din păcate nu ne dăm seama la momentul potrivit de aceste lucruri. Mama îmi spunea: <Dacă nu ai școală, n-o să îți găsești de muncă!> Dar cine a ascultat-o...” (N.M., 22 ani, 7 clase, CD Craiova)

„Da, e importantă pentru că atunci când ești educat poți ajunge un om de casă. Să știi să citești să nu mă fraierească alții și să îmi pot ajuta familia, să îmi văd de treaba mea fără anturajele din trecut.” (S.N.M., 20 ani, 2 clase, CE Buziaș)

„De când am fost închis am realizat care este importanța școlii/educației deoarece am înțeles de ce și la ce îmi folosește să știi să scrii și să citești.... Știi și am înțeles care este importanța școlii în viața mea, știu că acest lucru mă va ajuta să mă angajez și să mă descurc atunci când o să mă reîntorc în societate.”
(G.M.C., 17 ani, 3 clase, CD Brăila-Tichilești)

VII. CONCLUZII. PERSPECTIVE DE VALORIFICARE A DATELOR

VII. 1. Concluzii

Rezultatele obținute în urma prelucrării statistice a datelor, precum și interpretarea calitativă a informațiilor obținute în contextul interviuării minorilor și tinerilor, confirmă ipoteza principală, respectiv faptul că, între factorii de risc enumerați (contextul familial conflictual, neglijarea parentală, proveniența din medii sociale dezavantajate, cu acces limitat la servicii) și părăsirea timpurie a școlii există o legătură de cauzalitate. Astfel, au fost evidențiate corelații statistice semnificative între:

- abandonul școlar și probleme comportamentale și atitudinale manifestate frecvent în procesul de școlarizare;
- probabilitatea crescută de renunțare la studii în cazul copiilor care locuiesc în zone cu acces limitat la servicii;
- părăsirea timpurie a școlii și proveniența din familii expuse riscului de marginalizare socială, concluzie relevantă în special pentru categoria persoanelor de etnie romă;
- abandonul școlar și climatul familial de risc, marcat de abuz și/sau neglijare.

Așa cum rezultă din interpretarea datelor obținute, o serie de factori de natură psihologică și socială favorizează apariția abandonului școlar, de la o vârstă timpurie (ex.: problemele familiale, anturajul, situația socioeconomică precară, comportamente adictive). Factorii sociali reprezintă un reper important pentru studiul cauzelor abandonului școlar, întrucât, așa cum majoritatea respondenților au declarat, ponderea cea mai mare din timp era petrecută de aceștia în grupul de prieteni/familie. De subliniat este că, în aproape jumătate dintre cazurile evaluate, cel puțin un membru al familiei era cunoscut cu antecedente penale și, deseori, fapta a fost comisă prin asociere cu grupul de prieteni.

De asemenea, rezultatele studiului ilustrează relația biunivocă abandon școlar – comportament infracțional, în sensul existenței unui raport de reciprocitate potrivit căruia:

- copiii care abandonează studiile sunt mai predispuși să se implice în anturaje infracționale și să manifeste, în consecință, conduite delincvențiale;
- adolescenții care săvârșesc fapte penale și intră în contact cu sistemul de justiție întrerup ciclul de școlarizare, crescând riscul de abandon școlar.

Sinteza datelor statistice obținute în urma administrării Chestionarului de evaluare, corespunzător domeniilor: educație, asistență socială și asistență psihologică se regăsesc în Fig. 29, 30 și 31.

INSTRUIREA ȘCOLARĂ, VOCAȚIONALĂ ȘI INTEGRAREA PROFESIONALĂ					
Tipul și nivelul studiilor					
Analfabet	Primar	Gimnazial	Liceal	Înv. special	Șc. prof.
12%	30%	39%	16%	2%	1%
Probleme de școlarizare					
Absențe	Corigențe	Media scăzută la purtare	Repetențe	Exmatriculări	Abandon
55%	30%	27%	32%	8%	69%
Dificultăți instruire școlară					
Dificultăți scris/citit/ socotit	Dificultăți de învățare		Dificultăți de integrare		Dezinteres
36%	28%		17%		22%
Dificultăți integrare profesională					
Inapt muncă		Lipsa calif.		Dezinteres	
1%		96%		9%	

Fig. 29. Date statistice domeniul educație

CONDIȚIILE DE VIAȚĂ											
Forma de locuire											
Cu familia		Domiciliu stabil		Proprietate personală		Plasament		Domiciliu instabil			
85%		81%		69%		10%		3%			
Condiții de locuit											
Adecvate	Acces servicii	Supraaglomerare	Absența utilităților	Zonă infracțională	Zonă izolată						
74%	51%	28%	14%	26%	9%						
SITUAȚIA FINANCIARĂ											
Veniturile familiei											
Venit constant			Venit ocazional		Ajutor social			Fără venit			
37%			48%		28%			8%			
Modalități de cheltuire a veniturilor											
Droguri	Jocuri noroc		Alcool	Act. excesive Internet		Achiziție prod. scumpe		Alte comp. compulsive			
29%	25%		36%	8%		32%		7%			
RELAȚIILE INTRAFAMILIALE											
Tipul familiei de origine											
Legal constituită		Mono-parentală		Uniune consensuală		Familie reorganizată		Părinți tineri		Fără familie/ instituționalizat	
42%		14%		22%		12%		5%		5%	
Modalitatea de exercitare a funcțiilor parentale în familia de origine											
Relații armonioase			Sprijin		Neglijare		Abuz		Abandon		
33%			29%		30%		3%		5%		
Relațiile în familia de origine											
Părinți interesați	Responsa bilitate	Mențin legătura	Sănătate bună	Relații distante	Relații tensionate	Relații slabe	Violență psihică	Violență fizică	Abuz sexual	Exploatare muncă	
27%	7%	67%	56%	18%	11%	10%	4%	8%	1%	5%	
Climat familial de risc											
Marginalizare socială		Consum alcool		Consum droguri		Alte comp. adictive		Pb. sănătate		Antecedente penale	Absență părinți
10%		30%		9%		44%		16%		48%	36%
STILUL DE VIAȚĂ ȘI ANTURAJUL											
Caracteristici ale sistemului de relații sociale											
Rel. sociale stabile		Modele pozitive		Rețea săracă		Lipsă suport		Anturaj infracțional			
34%		6%		16%		30%		63%			
Comportamente disfuncționale în relațiile sociale											
Ușor influențabil			Comp. manipulative			Comp. riscante		Comp. sexual deviant			
75%			7%			14%		2%			

Fig. 30. Date statistice domeniul asistență socială

CONSUMUL/DEPENDENȚA DE SUBSTANȚE					
Dependența de substanțe psihoactive					
Da			Nu		
28%			72%		
ASPECTE PRIVIND SĂNĂTATEA FIZICĂ ȘI MENTALĂ					
Aspecte privind sănătatea fizică					
Stare bună de sănătate	Prezență dizabilități	Cu tratament sub supraveghere		Spitalizări în antecedente	
88%	7%	2%		10%	
Aspecte privind sănătatea psihică					
Fără antecedente psihiatrice	Fără evenimente traumatice	Absența comp. agresive	Disponibilitate de participare la act./programe de asistență specifică	Cu diagnostic psihiatric	Cu tratament psihiatric
83%	60%	48%	46%	9%	9%

Fig. 31. Date statistice domeniul asistență psihologică

Utilizând informațiile și corelațiile statistice obținute în cadrul studiului privind incidența abandonului școlar în rândul minorilor și tinerilor sancționați cu măsuri educative privative de libertate, a rezultat un tipar comportamental, specific persoanei care abandonează școala timpuriu și săvârșește infracțiuni:

Tipar comportamental

Adolescentul are vârsta de 17-18 ani și a abandonat școala în urma absențelor multiple, la care s-a adăugat eșecul școlar (corigențe) și problemele de comportament în relație cu profesorii și colegii de școală.

Provine dintr-un mediu marginal, cu condiții precare de trai, la limita sărăciei. Locuiește împreună cu mai mulți membri ai familie extinse (bunici, frați), iar locuința este amplasată într-o zonă cu infracționalitate crescută și acces limitat la servicii.

Părinții/apartinătorii manifestă un interes scăzut pentru educația și supravegherea copilului. Veniturile familiei sunt ocazionale, iar cel puțin unul dintre părinți a lipsit perioade îndelungate de timp din viața copilului. Unul dintre părinți consumă alcool, relațiile dintre soți fiind marcate de certuri și abuz.

În relațiile interpersonale, infracționalitatea este frecvent întâlnită, sub forma antecedentelor penale ale membrilor familiei sau a săvârșirii de infracțiuni în grupul de prieteni. În acest context, activitatea infracțională a adolescentului a debutat la vârste mici, prin manifestarea unor conduite predelinvențiale cum ar fi: fuga de acasă, furtul și vagabondajul care, ulterior, s-au agravat și s-au stabilizat ca tipar comportamental.

Adolescentul are dificultăți de autocontrol al emoțiilor și reacționează impulsiv, cu agresivitate, la situațiile frustrante cu care se confruntă, fiind ușor influențabil și dornic să se afirme în grupul de prieteni. Anturajul a reprezentat contextul favorabil pentru consumul frecvent - zilnic, de substanțe interzise, în special etnobotanice și cannabis.

Banii obținuți din activitățile ilegale erau folosiți pentru cumpărarea de droguri, haine, alte obiecte scumpe și jocuri de noroc.

Raportat la importanța educației, pe timpul executării măsurii educative, adolescentul exprimă, formal, interesul pentru continuarea studiilor, înțelegând beneficiile directe care ar putea fi obținute (credite, recompense, iar după liberare, posibilitatea de a-și lua permisul de conducere).

VII. 2. Perspective de valorificare a datelor

Abandonul școlar reprezintă una dintre principalele cauze care provoacă, în rândul minorilor și tinerilor, excluziune socială, sărăcie și, în mod special, șomaj. Părăsirea timpurie a școlii determină efecte de natură complexă care pornesc de la pierderea informațiilor din sistemul de cunoștințe, eșec școlar și conflicte cu părinții și ajung până la inadaptare socio-profesională, dificultăți de asumare a unui mod de viață autonom și responsabil, în acord cu normele societății¹⁸, săvârșirea de acte delictuale iar, pe termen lung, stabilizarea comportamentelor infracționale.

La nivel psihologic, absenteismul este determinat de cauze multiple, aflate în legătură cu evoluția negativă a personalității individului, inclusiv în raporturile cu școala (factori perturbatori precum: tulburările de conduită și starea sănătății).

Din perspectivă socială, absenteismul școlar trebuie analizat la nivelul raporturilor negative instituite între elev și realitatea socială a familiei, a comunității locale, a clasei ca grup social distinct. Bunăstarea familiei (situația financiară, condițiile de trai, relațiile interpersonale, dar și starea de sănătate fizică și psihică a membrilor) reprezintă unul dintre principalii factori care influențează modul de raportare a individului la societate, familia putând deveni, cu ușurință, o sursă de disfuncționalitate. Remarcăm faptul că, o mare parte dintre adolescenții participanți la studiu provin din medii familiale în care funcțiile parentale sunt disfuncționale, de multe ori părinții reprezentând exemple negative de comportament. Totodată, certurile frecvente între părinți, urmate de agresiuni fizice, pe fondul consumului de alcool, inexistența unei situații financiare stabile, atitudinea abuzivă, lipsa supravegherii, dar și indiferența manifestată prin abandon și neglijență emoțională, contribuie la manifestarea unui tipar comportamental nesănătos în rândul copiilor, cu consecințe directe asupra conduitei școlare, favorizând părăsirea timpurie a școlii. De asemenea, anturajele nepotrivite, chiar infracționale, reprezintă mediul prielnic pentru potențarea comportamentelor adictive și încălcarea regulilor de conviețuire socială.

Cunoașterea și analizarea factorilor implicați în manifestarea comportamentelor infracționale contribuie la definirea strategiilor recuperative, având drept scop conceptualizarea coordonatelor de prevenție și intervenție. Recomandările formulate de către UNODC în *Manualul introductiv privind prevenirea recidivei și reintegrarea socială a infractorilor*¹⁹, evidențiază importanța cunoașterii factorilor de risc asociați cu recidiva, care pot ajuta atât practicienii, cât și factorii de decizie, în demersurile de identificare a beneficiarilor unor forme specifice de intervenție. În acest context, abandonul școlar prezintă o relevanță deosebită.

Studiile efectuate la nivelul statelor membre ale Uniunii Europene au arătat că o mare parte dintre elevi nu absolvă ciclul secundar de învățământ. Fără absolvirea învățământului gimnazial, subiecții nu pot obține o calificare și, implicit, întâmpină dificultăți de integrare pe piața forței de muncă.

Având în vedere că motivele care determină părăsirea timpurie a școlii sunt variate și interconectate, Uniunea Europeană a adoptat următoarele politici de reducere a abandonului școlar:

1. Monitorizează progresul statelor membre ale UE privind reducerea abandonului timpuriu.
2. Promovează cooperarea și învățarea mutuală.
3. Oferă îndrumare și soluții pentru școli.
4. Finanțează cercetări pentru identificarea politicilor și practicilor de succes.
5. Asigură cofinanțare pentru măsurile întreprinse în plan național, prin intermediul Fondului Social European și a programelor Erasmus+.

În acord cu recomandările europene, și în cadrul sistemului penitenciar sunt întreprinse, în mod constat, eforturi pentru reintroducerea persoanelor private de libertate în circuitul educațional, obținerea unei diplome de studii și compensarea pierderilor experimentate de către deținuți, în contextul abandonului școlar.

¹⁸ 287-301.pdf (idsi.md).

¹⁹ *Manual introductiv privind prevenirea recidivei și reintegrarea socială a infractorilor*. (2012). UNODC.

Din perspectiva asigurării dreptului la educație, anual, sunt întreprinse demersuri pentru organizarea învățământului general obligatoriu, asigurându-se accesul persoanelor care au întrerupt ciclul de școlarizare, în condiții nediscriminatorii, la procesul instructiv-educativ. Concomitent, se desfășoară activități/programe ce au în vedere consolidarea cunoștințelor, dezvoltarea gândirii și atenției, formarea deprinderilor de exprimare, precum și îmbogățirea vocabularului. De asemenea, la nivelul locurilor de deținere sunt adoptate o serie de măsuri specifice de reintegrare, inclusiv prin activități de consiliere corespunzător celor trei arii de intervenție (educație, asistență psihologică și asistență socială), urmărindu-se soluționarea unei game complete de probleme cu care deținuții se confruntă, dar și pentru a răspunde nevoilor complexe ale acestora.

În cazul minorilor și tinerilor, activitățile de școlarizare sunt considerate prioritare, internarea în centrul educativ/de detenție fiind organizată sub forma unui proiect educațional. Astfel, aceștia beneficiază de suport permanent (inclusiv din partea personalului angajat) în ceea ce privește participarea la activitatea de instruire școlară (consolidarea cunoștințelor, inițierea în procesul de învățământ, susținerea motivației pentru învățare). Așa cum reiese și din confesiuni, majoritatea adolescenților abandonaseră școala, anterior internării, dar au conștientizat importanța obținerii unei diplome de studii, în perioada detenției, pentru obținerea unei calificări profesionale care să le asigure, după liberare, integrarea socio-profesională.

Dincolo de relevanța statistică a datelor pentru stabilirea coordonatelor de intervenție recuperativă în cazul minorilor și tinerilor sancționați cu măsuri educative privative de libertate, rezultatele studiului reprezintă fundamentul pentru dezvoltarea și implementarea unui *program de educație remedială, adresat persoanelor internate de etnie romă, dar și altor minori și tineri vulnerabili*. Conținuturile temelor vor urmări îmbunătățirea performanțelor școlare ale grupului țintă, prin asigurarea unor activități integrative. Programul va aduce plus-valoare prin creșterea accesibilității activităților de instruire școlară, pentru adolescenții din centrele educative și de detenție, valorificând rezultatele obținute în cadrul studiului, în sensul formulării unor obiective de învățare care să vizeze compensarea deficitului educațional identificat.

VIII. BIBLIOGRAFIE

Raportul special nr. 16/2016 - Obiectivele în materie de educație ale Uniunii Europene programele operaționale sunt aliniate la aceste obiective, însă există deficiențe în ceea ce privește măsurarea performanței (Curtea de Conturi Europeană).

Dezvoltarea durabilă în Uniunea Europeană. Raport de monitorizare privind progresul în atingerea obiectivelor de dezvoltare durabilă în contextul UE.

Manual introductiv privind prevenirea recidivei și reintegrarea socială a infractorilor. (2012). UNODC.

Family and Parenting Support Policy and Provision in a Global Context. (2015). United Nations Children's Fund (UNICEF).

Russell A. Barkley (2021). *Copii dificili*. Editura ASCR: Cluj Napoca.

Education for Youth under Formal Supervision of the Juvenile Justice System. (2019). Literature Review. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Durnescu I., Popa, C. (2018). *Alternative la trimiterea în judecată a minorilor în România. Un sistem fragmentat.*

Prison and prisoners in Europe 2021: Key findings of the SPACE I Report. (2022). Council of Europe & University of Lausanne.

Alessandro Maculan, Daniela Ronco, Francesca Vianello. (2013). *Prison in Europe: Overview and Trends.*

Müller-Fabian, A. (2016). *Juvenile Delinquency: Is Society to Blame? Conference paper.* Conference: ERD 2016 - Education, Reflection, Development, Fourth Edition.

Educația: situația romilor în 11 state membre ale UE. Sondaj cu privire la romi – Date pe scurt. (2014). Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, 2016.

Factors Contributing to Juvenile Delinquency. (2018).

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/14665254/KS-09-22-019-EN-N.pdf/2edccd6a-c90d-e2ed-ccda-7e3419c7c271?t=1654253664613>. (2022).

http://publications.europa.eu/resource/cellar/5db33bbf-e951-11e8-b690-01aa75ed71a1.0005.03/DOC_1

<https://baysingerlaw.com/2018/03/factors-contributing-juvenile-delinquency-01-family-support-layout-web.pdf> (unicef-irc.org)

Risk Factors for School Dropout in a Sample of Juvenile Offenders.(2016). [\(PDF\) Risk Factors for School Dropout in a Sample of Juvenile Offenders \(researchgate.net\)](#)

Romania | World Prison Brief (prisonstudies.org)

idsi.md

Proiect CHILD – Children’s Inclusion by Learning and Developing („Reintegrarea socială a minorilor prin învățare și dezvoltare personală”)

Conținutul materialului (text, grafice) nu reflectă opinia oficială a Operatorului de Program, a Punctului Național de Contact sau a Oficiului Mecanismului Financiar. Informațiile și opiniile exprimate reprezintă responsabilitatea exclusivă a autorului/autorilor.